

IZVJEŠTAJ

o **stradanju Roma**

na području Podrinja
u periodu 1992-1995.
godina

IZVJEŠTAJ

o stradanju Roma

na području Podrinja

u periodu 1992-1995. godina

Autori/eksperti:

Dr.sc. Omer Gabela

Dervo Sejdić

Lejla Hadžimešić mag.iur

Adnan Kadribašić MA

Sarajevo, 2025.

Impressum

Izdavač:

Memorijalni centar Srebrenica – Potočari

Za izdavača:

Sanela Bešić

Autori/eksperti:

Dr.sc. Omer Gabela

Dervo Sejdić

Lejla Hadžimešić mag.iur

Adnan Kadribašić MA

Istraživači:

Dr.sc. Omer Gabela

Ejub Zukić

Dervo Sejdić

Zenaida Hodžić

Lektorica:

Sandra Zlotrg

Design i DTP:

Jasmin Leventa

Štamparija:

Štamparija Fojnica d.d. Fojnica

Tiraž:

200 primjeraka

Godina izdavanja:

2025.

British Embassy
Sarajevo

Ovaj izvještaj je izrađen u sklopu projekta “Izgradnja mira: Podrška marginaliziranim (ROMA) zajednicama u BiH” koji provodi Memorijalni centar Srebrenica u saradnji sa udruženjem Kali Sara – Romski informativni centar i Balkanskom istraživačkom mrežom Bosne i Hercegovine (BIRN BiH), a uz podršku Vlade Ujedinjenog Kraljevstva. Stavovi iznijeti u ovom materijalu ne predstavljaju nužno stavove Vlade Ujedinjenog Kraljevstva.

Sadržaj

Skraćenice	7
Uvodno obraćanje donatora	8
Sažetak	9
Uvod	13
1. Način prikupljanja i obrade podataka	14
2. Značaj istraživanja i procesuiranja zločina protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom	15
3. Romi na području Bosne i Hercegovine prije 1990-ih godina	16
3.1. Romi na području Bosne i Hercegovine prije izbijanja ratnih sukoba 1990-ih godina	16
3.2. Romi na području Podrinja prije izbijanja ratnih sukoba	17
3.3. Život romskih zajednica na Podrinjskom regionu	17
3.3.1. Socijalni aspekti života Roma	17
3.3.2. Kulturni aspekti života Roma	18
3.4. Izazovi i problemi Roma u Bosni i Hercegovini	18
3.5. Poslijeratna integracija Roma u socijalni, kulturni i svaki drugi oblik života na području Podrinja	21
4. Rezultati istraživanja o stradanju Roma na području Podrinja u periodu 1992–1995. godine	24
4.1. Demografski podaci	24
4.2. Teritorijalni prikaz stradanja Roma na području Podrinja u periodu 1992–1995. godine	25
4.2.1. Stradanje Roma u Foči	25
4.2.1.1. Stradanje Roma u mjestu Šukovac	25
4.2.1.2. Stradanje Roma u Miljevini	26
4.2.2. Stradanje Roma u Goraždu	27
4.2.3. Stradanje Roma na području Višegrada, Rudog i Čajniča	28
4.2.4. Stradanje Roma u Bratuncu	28
4.2.4.1. Stradanje Roma u selu Pirići	28

4.2.5. Stradanje Roma u Srebrenici	30
4.2.5.1. Stradanje Roma u gradu Srebrenica	30
4.2.5.2. Stradanje Roma u Skelanima	33
4.2.5.3. Stradanje Roma u Trubarima	34
4.2.5.4. Stradanje Roma u Sasama	36
4.2.6. Stradanje Roma u Vlasenici	36
4.2.7. Stradanje Roma na području opštine Milići, naselje Nova Kasaba	38
4.2.8. Stradanje Roma u Zvorniku	39
4.2.8.1. Stradanje Roma u Skočiću	40
4.2.9. Stradanje Roma u Sapni	43
4.2.9.1. Stradanje Roma u Vrloj Strani, Biberovićima i Donjem Zaseoku	43
4.2.10. Stradanje Roma u Bijeljini	44
4.3. Prikaz počinjenih zločina nad Romima	44
5. Zločini silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja nad Romkinjama i Romima tokom rata u BiH u periodu 1992–1995. godine	52
5.1. Zločin silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja u toku rata u BiH u periodu 1992–1995. godine	53
5.1.1. Dokumentovanje zločina silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja	53
5.1.2. Relevantni zakonodavni okvir	54
5.1.3. Podrška žrtvama ratnog silovanja	58
5.2. Zločin silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja nad Romkinjama i Romima tokom rata 1992–1995.	59
5.2.1. Dosadašnja saznanja sa terena	59
5.2.2. Mogući uzroci ograničenih i teško dostupnih podataka	60
5.2.3. Društvene posljedice marginalizacije jedne nacionalne manjine i stigmatizacije Romkinja kao žrtava ratnih silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja	61
Zaključna razmatranja	63
Prijedlozi i preporuke	65
Literatura i izvori	68

SKRAĆENICE

BiH	– Bosna i Hercegovina
FNRJ	– Federativna Narodna Republika Jugoslavija
ICC	– stalni Međunarodni krivični sud
ICTY	– Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
ICTR	– Međunarodni krivični sud za Ruandu
INTERPOL	– Međunarodna organizacija kriminalističke policije
KZ	– Krivični zakon
MHP	– Međunarodno humanitarno pravo
OSCE	– Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju
SIPA	– Državna agencija za istrage i zaštitu
SFRJ	– Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
UN	– Ujedinjene nacije
VRS	– Vojska Republike Srpske
ZKP	– Zakon o krivičnom postupku

Uvodno obraćanje donatora

Bosna i Hercegovina 2025. godine obilježava 30 godina od završetka rata. Zemlja, region, ali i cijeli svijet prisjećaju se događaja iz perioda 1992–1995., odaju počast stradanjima pojedinaca i zajednica, osuđuju počinjene zločine i zajednički se suočavaju s prošlošću u cilju izgradnje mirnije budućnosti. Iskustva rata nisu ostala samo u prošlosti – ona predstavljaju kontekst za razumijevanje izazova s kojima se zemlja danas suočava. Sve zajednice u BiH su teško stradale, ali zločini nad romskom zajednicom još uvijek nisu istraženi, dokumentovani ni procesuirani. Postizanje istinski inkluzivnog i pravednog mira nije moguće ako se istina o kršenjima prava svih grupa ne utvrdi i ne prizna. Britanska vlada je podržala ovaj rad – prvo istraživanje ove vrste – kako bi se razumjelo stradanje romske zajednice u ratu Bosni i Hercegovini, odgovorilo na nedostatak priznanja i osiguralo da se sva stradanja iznesu na vidjelo.

Skretanje pažnje na iskustvo Roma i Romkinja ključno je za utvrđivanje potpune istine o ratu u BiH. Ovo nije nova tema, već pokazatelj da dosadašnji naponi nisu bili dovoljni. Ovaj izvještaj se fokusira na događaje u 21 lokalnoj zajednici tokom perioda od 1992. do 1995. godine. Dokumentuje zločine kao što su mučenje, silovanje, ubistva, masovna ubistva i prisilna raseljavanja – koji su bili dio obrasca etničkog čišćenja, što je na najstrašniji način obilježilo rat u BiH. Ni u jednoj presudi Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, koji se bavio počinjenim ratnim zločinima, ne spominju se Romi i Romkinje kao žrtve. Bez priznanja, preživjeli Romi i Romkinje i njihove porodice isključuju se iz procesa tranzicijske pravde, reparacija i drugih mehanizama kroz koje su zajednice nastradale u ratu pokušale započeti proces oporavka.

Jedna od ključnih činjenica naglašenih ovim istraživanjem jeste “dvostruka šutnja” nametnuta romskoj zajednici, kako u miru tako i u ratu. Do danas nije bilo zvanične potvrde da su Romi i Romkinje, zajedno sa drugim pogođenim grupama, dijelili sudbinu sistematskog progona i nasilja, uključujući seksualno nasilje. Iako su se Romi i Romkinje prije rata često izjašnjavali kao pripadnici većinske lokalne etničke grupe kako bi izbjegli stigmatizaciju i progon, ipak su bili meta napada. Danas su Romi i Romkinje skriveni među žrtvama rata, a njihova priča je ostala neispričana i do sada se nije čula. Bez ovog istraživanja, iskustva Roma – a posebno razmjeri stradanja Romkinja – ne bi samo ostala nepoznata, već postoji ozbiljna opasnost da bi bila potpuno izbrisana iz historijskog narativa.

Ovo istraživanje je provedeno u okviru procesa izgradnje mira. Riječ je o prvom izvještaju ove vrste koji otkriva nedostatak znanja i razumijevanja o romskim žrtvama rata, te upućuje na dokaze i činjenice koje do sada nisu bile zabilježene. Hrabrost i snaga romske zajednice da progovori nakon 30 godina zaslužuje priznanje i poštovanje. Zahvalni smo zajednici, a posebno organizaciji Kali Sara, koja se sa dosljednom posvećenošću zalaže za prava Roma i Romkinja.

Teško je kretati se unaprijed u mraku. Ovaj izvještaj donekle osvjetljava taj put. Pojedinačne priče preživjelih i njihovih porodica predstavljaju prve korake ka napretku. Memorijalizacija je i o prošlosti i o budućnosti. Ovaj izvještaj sadrži konkretne preporuke za poboljšanje života Roma i Romkinja koji danas žive u Bosni i Hercegovini.

James Hamilton Harding
zamjenik ambasadora
Britanska ambasada Sarajevo

Sažetak

Stradanja nesrpskog stanovništva na području Podrinja trajala su od 1992. do 1995. godine, a genocid u Srebrenici počinjen je unutar ovog šireg vremenskog okvira. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, kao i domaći sudovi u BiH u više navrata utvrdili su da se na području Podrinja u periodu 1992–1995. godine vodila kampanja etničkog čišćenja kako bi se teritorija “oslobodila” od nesrpskog stanovništva. Tokom tog perioda, sudovi su utvrdili da je počinjen niz ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i drugih oblika kršenja međunarodnog prava.

U julu 1995. godine u Srebrenici je počinjen genocid nad bošnjačkim stanovništvom – najteži zločin počinjen u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Ova činjenica je pravno utvrđena kroz više presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), uključujući slučajeve Krstić (IT-98-33), Popović (IT-05-88) i Tolimir (IT-05-88/2), kao i presudama Suda Bosne i Hercegovine. U tim presudama, sud je zaključio da su jedinice Vojske Republike Srpske s namjerom uništenja zaštićene grupe Bošnjaka izvršile masovna ubistva, prisilne deportacije i druge oblike zločina koji kumulativno predstavljaju genocid.

Ove presude, međutim, previđaju – tako da to ostaje u sferi društvene i pravne nevidljivosti – činjenicu da su Romi također bili među žrtvama ovih stravičnih zločina na području Podrinja. Ovaj izvještaj, prvi takve vrste, precizno dokumentuje da su Romi preživjeli ubijanje, mučenje, silovanje, protupravno zatvaranje, istjerivanje iz domova i deportacije. Njihove zajednice – poput onih u Srebrenici, Zvorniku – Skočiću i Skelanima, Bratuncu, Foči – doživjele su uništenje koje po obimu i intenzitetu nije bilo izuzetak, već dio istog obrasca etničkog čišćenja.

U Srebrenici su Romi, zajedno s Bošnjacima i drugim nesrpskim stanovništvom, zatvarani, mučeni i strijeljani. Svjedočanstva prikupljena u ovom izvještaju jasno ukazuju da su romski muškarci bili zarobljavani, postrojavani i odvođeni na pogubljenja, a njihova su tijela pronađena u masovnim grobnicama u Branjevu, Pilici i Kozluk. Učestvovali su i u odbrani enklave kao pripadnici Armije Republike BiH – a mnogi su, poput Bošnjaka, ubijeni nakon pada enklave u julu 1995. godine. Iako je sudska dokumentacija potvrdila da su se ova ubistva događala u kontekstu genocida, Romi nisu eksplicitno navedeni kao pripadnici grupe nad kojom je genocid počinjen.

Zločini nad Romima u drugim općinama Podrinja prate istu logiku nasilja kao i oni nad Bošnjacima. U Zvorniku su Romi mučeni u logorima, strijeljani u grupama, djeca i žene silovane, a tijela bačena u masovne grobnice. U Bijeljini, Romi su bili podvrgnuti mučenjima, seksualnom nasilju i prisilnim nestancima. U Foči i Miljevini su njihovi domovi uništeni, a preživjeli su protjerani u potpunosti. U selima poput Šukovca, Zupčića, Pirića, Nove Kasabe, romska naselja su potpuno uništena, a povratak Roma je zanemariv ili nepostojeći.

Unutar te strukture nasilja, Romkinje su bile dvostruke žrtve – kao žene i kao pripadnice marginalizovane etničke zajednice. Iako su istraživanja potvrdila postojanje masovnih silovanja nad ženama u ratu, iskustva Romkinja su gotovo u potpunosti izbrisana iz historijskih i političkih narativa. Silovanja djevojčica i žena Romkinja nisu manje brutalna niti rjeđa od onih nad ženama drugih etničkih grupa, ali su mnogo rjeđe priznata, dokumentovana ili procesuirana.

Ispitanici u istraživanju su potvrdili da su Romkinje bile žrtve višestrukih silovanja, često u okviru logora i zarobljeničkih objekata, gdje su bile seksualno zlostavljane i mučene. Međutim, većina žena odbija govoriti o tim iskustvima – zbog straha, stigme, izolacije i nepovjerenja u institucije koje ih nikada nisu priznale ni zaštitile. Iako je nevladin sektor pružio određenu podršku, institucionalne mjere usmjerene specifično ka Romkinjama kao preživjelim seksualnog nasilja gotovo da ne postoje.

Izostanak reparacija, pristupa psihosocijalnoj podršci, pravnoj pomoći i javnog priznanja doveo je do toga da Romkinje danas žive u prostoru dvostruke tišine – tišine rata i tišine mira. Mnoge žive u blizini svojih silovatelja, bez institucionalne zaštite, u dubokom siromaštvu i bez mogućnosti da zatraže pomoć, jer se boje da će biti stigmatizovane, da će snositi sudske troškove ili da će ih porodica odbaciti.

Romkinje koje su preživjele ove oblike nasilja danas se suočavaju sa specifičnim posljedicama koje su oblikovane i ratnom traumom i kontinuiranom diskriminacijom u miru. Mnoge su žrtve dugoročnog psihološkog poremećaja, hroničnih zdravstvenih problema i izolacije. Nepovjerenje u institucije, strah od stigme i patrijarhalna očekivanja unutar same zajednice čine da se njihove priče i dalje izbjegavaju, skrivaju ili umanjuju. Time se ponavlja obrazac tišine i isključenja koji je započeo tokom rata, a nastavljen u svakodnevici mira. Bez prepoznavanja stradanja Romkinja kao dijela opće politike zločina protiv čovječnosti, ni memorijalizacija ni tranziciona pravda ne mogu biti potpune.

Demografski podaci potvrđuju razmjere ove sistematske eliminacije. U Podrinju je prema popisu iz 1991. živjelo 2647 Roma, a 2013. taj broj pao je na svega 586 – smanjenje od preko 78%. Slično tome, broj Roma koji su se 2013. godine izjasnili da im je romski jezik maternji opao je s 3311 na svega 443, što ukazuje i na kulturno uništenje i gubitak kolektivnog identiteta kao posljedicu rata i poslijeratnog perioda.

Kada su u pitanju kvantitativni podaci o Romima naseljenim u području Podrinja prije i poslije rata, važno je spomenuti fenomen velikog broja Roma koji su se i prije i nakon rata izjašnjavali kao pripadnici većinske etničke grupe s kojom su živjeli, iz straha od diskriminacije. Drugim riječima, ovaj izvještaj se ne fokusira na kvantitativne podatke upravo zbog ovog fenomena, nego na kvalitativne primarne podatke kojim se dokazuje da su tokom rata u Podrinju Romi stradali baš zato što su Romi, jer su počinioци vrlo dobro znali da su Romi živjeli na određenim lokacijama, te je njihov nasilnički ulazak u ta naselja, pljačkanje, ubijanje, silovanje i protjerivanje urađeno ciljano nad Romima jer su Romi, bez obzira na to kako su se pojedinci iz romskih zajednica zvanično izjašnjavali na popisima stanovništva. Naime, bez obzira na to da li su se neki od Roma izjašnjavali kao Romi ili kao pripadnici neke druge većinske etničke grupe, fokus je na činjenici da su počinioци sistemski uništavali njihova naselja jer pripadaju romskim zajednicama.

Kada govorimo o krivičnoj pravdi kao jednom od stubova tranzicijske pravde, važno je spomenuti da su do danas pravosnažno presuđena samo tri slučaja koja eksplicitno uključuju romske žrtve, dok nijedna od presuda za genocid u Srebrenici ne spominje Rome kao žrtve, iako su ubijeni u istim egzekucijama, logorima i konvojima smrti.

U tom kontekstu, izvještaj ne nudi samo pregled počinjenih zločina i obrazaca nasilja, već i postavlja temelj za konkretne mjere javnog priznanja – kroz spomen-obilježja, obrazovne sadržaje, muzejske postavke, dane sjećanja i zajedničke komemoracije. Takve mjere imaju višestruku funkciju: osim što potvrđuju pravo na istinu, one predstavljaju sredstvo kolektivnog učenja, društvene reparacije i djeluju kao institucionalni mehanizam protiv revizionizma i zaborava.

Ipak, ovaj izvještaj se ne zaustavlja na simboličkom nivou. U skladu s principima tranzicione pravde, ukazuje i na potrebu za širim društvenim odgovorom – koji uključuje i druge oblike podrške za Rome koji su preživjeli ratna stradanja. Istraživanje je pokazalo da su potrebe ovih preživjelih višestruko zanemarene: nisu prepoznati kao civilne žrtve rata u zakonodavnom smislu, rijetko imaju pristup reparacijama, marginalizovani su u socio-ekonomskom i zdravstvenom smislu, a psihosocijalna podrška gotovo da i ne postoji. Njihova iskustva nisu prepoznata ni u istraživačkoj literaturi, ni u obrazovnim materijalima, ni u javnom govoru.

To znači da romske žrtve rata danas žive u prostoru dvostruke tišine – one koja je obilježila njihov progon tokom rata, i one koja ih prati u miru. Upravo zato, istraživanje poziva da se institucionalna i društvena pažnja ne ograniči na prošlost, već da se poveže sa sadašnjim životnim uvjetima preživjelih i njihovih porodica. Bez toga, memorijalizacija ostaje formalna, a garancije neponavljanja – prazne.

Ova publikacija želi otvoriti prostor za inkluzivno i pravedno pamćenje, ali i za političku i institucionalnu akciju. Stradanje Roma u Podrinju nije paralelna niti zasebna priča – to je zajednička rana ovog društva. Istinsko suočavanje sa prošlošću ne počinje samo imenovanjem zločina, već priznanjem svih žrtava. Među njima su i Romi – žrtve istih ratnih zločina i stradanja, čije su priče do sada bile izbrisane, prešućene ili podređene. Vrijeme je da se čuju, upamte i priznaju.

Istraživanje dokumentovano u ovom izvještaju jasno ukazuje da zločini počinjeni nad Romima tokom oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini nisu izolovani incidenti, već dio šire strukture nasilja i društvenog isključivanja. Upravo zbog toga, odgovori na ova kršenja ljudskih prava moraju biti višedimenzionalni: usmjereni istovremeno na dokumentovanje, obrazovanje, institucionalno priznavanje i izgradnju održivih memorijalnih politika. U tom cilju, preporučuju se sljedeće strateške mjere:

1. **Pokretanje sistematskog i kontinuiranog istraživanja zločina nad Romima**
2. **Izrada sveobuhvatne i interaktivne mape ratnih zločina nad Romima**
3. **Uspostavljanje javne, tematske baze podataka o zločinima nad Romima**
4. **Oснаživanje kapaciteta romske zajednice da aktivno učestvuje u dokumentovanju**
5. **Uspostavljanje institucionalne saradnje između akademskih, pravosudnih i civilnih aktera**
6. **Formiranje institucionalnog mehanizma za dokumentovanje stradanja marginalizovanih grupa**
7. **Integracija stradanja Roma u zvanične politike memorijalizacije i obrazovanja**
8. **Omogućavanje pristupa reparacijama i zaštiti prava preživjelih**

Romkinje su tokom rata bile posebno ranjive zbog svoje etničke pripadnosti, ali i zbog svog marginalizovanog položaja u društvu. Bile su izložene sistematskom nasilju, silovanjima, zlostavljanjima i drugim oblicima seksualnog nasilja, a njihova iskustva su često zanemarivana zbog fokusa na žrtve zasnovanog na pripadnosti većinskoj etničkoj grupi. Nakon rata, njihova svjedočanstva i iskustva su izostavljena iz historijskih, političkih i socijalnih narativa, što je dodatno doprinijelo njihovoj marginalizaciji. Ovakav položaj Romkinja najviše je vidljiv kod šturih svjedočenja o iskustvima tokom rata, a i u odnosu na njihov ekonomski i socijalni položaj, kao i ograničen pristup psihosocijalnoj i pravnoj podršci. U ovakvoj klimi fragmentiranog društva i izostanka adekvatnog suočavanja sa prošlošću u BiH, pravdu za Romkinje žrtve seksualnog nasilja vrlo je teško postići. Pored toga, pravna, društvena i kulturološka diskriminacija dovela je Rome, a pogotovo Romkinje koje su pretrpjele seksualno zlostavljanje u još marginaliziraniji položaj. Mnogo žena nije prijavilo zlostavljanje iz straha od stigmatizacije, dok su mnogi zločini ostali neriješeni.

Ovaj izvještaj predstavlja svojevrsan uvod u ovu kompleksnu temu, a njime se nastojalo podići svijest bh. društva o postojanju masovnih zločina počinjenih nad Romima, najvećom bh. nacionalnom manjinom, s posebnim osvrtom na žene i seksualno nasilje koje su pretrpjele tokom rata, te time stvoriti prostor neophodan za Romkinje da progovore o ovim zločinima i potraže pomoć koja im je prijeko potrebna. Istraživanje ove vrste veoma je šturo, jer mnogobrojni izvještaji i analize na temu seksualnog nasilja u ratu ne spominju Romkinje. Tako je metodološki bilo moguće samo otvoriti ovu temu u nastojanju da se stvore uslovi da se glas tih žrtava čuje i da se priznaju njihove traume i borba za pravdu.

U cilju otvaranja šireg dijaloga na temu stradanja Roma tokom rata, s posebnim osvrtom na seksualno zlostavljanje Romkinja, potrebno je nastaviti s detaljnijim istraživanjem i, poučeni lekcijama iz prethodnih decenija u radu sa žrtvama ratnih silovanja, stvarati sigurnu klimu povjerenja i drugih uslova koja bi pružila mogućnost žrtvama da govore o svojim traumama, ako i kada one budu smatrale da im je to potrebno. U tom kontekstu, definisane su sljedeće **preporuke**:

1. **Borba protiv stigmatizacije žrtava**
2. **Razviti program podizanja svijesti i kampanje informiranja u romskim zajednicama**
3. **Razviti posebne programe za romske zajednice**
4. **Detaljnija analiza stanja na terenu po pitanju ratnih silovanja Romkinja**

Na kraju, zločini koji se ne priznaju – ponavljaju se. Priznavanje žrtava i njihova integracija u institucionalnu i kolektivnu memoriju nisu samo pitanje morala, već i pitanje dugoročne stabilnosti države. Ovaj izvještaj i preporuke koje iz njega proizlaze predstavljaju poziv na političku odgovornost, naučnu radoznalost i društvenu hrabrost. Vrijeme je da Romi, kao žrtve ratnih zličina i sistematskog progona, dobiju mjesto koje im pripada u narativu o ratu u Bosni i Hercegovini – ne na marginama, već u središtu istine.

Uvod

Ovaj izvještaj rezultat je zajedničke inicijative Memorijalnog centra Srebrenica i Udruženja Roma “Kali Sara – Romskog informativnog centra”, nastale iz potrebe da se prepozna i dokumentuje stradanje romske zajednice u Bosni i Hercegovini tokom rata 1992–1995. godine, s posebnim fokusom na područje Podrinja. Iako su zločini nad civilnim stanovništvom u BiH predmet brojnih domaćih i međunarodnih presuda, romske žrtve uglavnom su ostajale izvan fokusa institucionalne pažnje, istraživanja i javnog sjećanja.

Istraživanje je koncipirano i provedeno u okviru pristupa tranzicione pravde, koji obuhvata pravo žrtava na istinu, pravdu, reparaciju i garancije neponavljanja. Polazeći od ovog okvira, cilj izvještaja nije samo dokumentovanje činjenica, već i pokretanje procesa memorijalizacije romskih žrtava kao mehanizma društvenog priznanja i prevencije budućeg nasilja. Ovaj izvještaj nema namjeru zamijeniti postojeće narative o stradanjima drugih zajednica, već dopuniti ih – potvrđujući da su Romi dijelili sudbinu sistematskog progona, uništenja i prisilne šutnje.

U skladu s tim, izvještaj daje preporuke za javne politike sjećanja, obrazovne reforme, reparacijske programe i institucionalnu podršku preživjelim Romima. Memorijalizacija, kao oblik simboličke i društvene reparacije, mora biti osmišljena kao održiv, inkluzivan i participativan proces. Istovremeno, izvještaj ukazuje na potrebu za integrisanim pristupom koji uključuje i pravnu, psihosocijalnu, zdravstvenu i ekonomsku podršku preživjelim Romima, čije se potrebe često zanemaruju.

Ovim izvještajem želimo otvoriti prostor za institucionalno priznavanje da su Romi bili žrtve najtežih oblika nasilja tokom rata u BiH, s posebnim fokusom na područje Podrinja. Samo kroz priznavanje svih žrtava možemo govoriti o pravednoj i održivoj tranzicionoj pravdi u Bosni i Hercegovini.

1.

Način prikupljanja i obrade podataka

Izveštaj se temelji na višeslojnom procesu prikupljanja i analize informacija o zločinima počinjenim nad pripadnicima romske zajednice u regiji Podrinja tokom rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995). Fokus istraživanja bio je na dokumentovanju različitih oblika nasilja koji odgovaraju kvalifikacijama zločina protiv čovječnosti prema međunarodnom i domaćem pravu.

U okviru istraživanja korišteni su podaci iz brojnih izvora, uključujući dokumente pravosudnih institucija, izvještaje nevladinih i međunarodnih organizacija, evidencije o žrtvama i lokacijama zločina, kao i svjedočenja preživjelih i članova zajednica. Poseban naglasak stavljen je na analizu arhivske građe (sudske presude, depeše, naredbe, zabilješke i dr.) koja se odnosi na ratne događaje u općinama regije Podrinja.

Dodatni kvalitativni doprinos istraživanju dali su intervjui sa svjedocima, poznavateljima lokalnog konteksta i preživjelim žrtvama. Intervjui su vođeni uz poštovanje principa dobrovoljnosti, sigurnosti i anonimnosti ispitanika, u trajanju prilagođenom osjetljivosti teme. Podaci su prikupljeni prema unaprijed definisanim istraživačkim smjernicama, a poseban je naglasak stavljen na lična iskustva i opažanja o toku događaja, posljedicama zločina, te institucionalnom odgovoru ili njegovom izostanku.

Analiza prikupljenog materijala vršena je kombinacijom kvalitativnih i kvantitativnih metoda. Statistički podaci korišteni su kako bi se osigurala preglednost obima i raspodjele zločina, dok su narativi i svjedočenja omogućili rekonstrukciju konteksta i obrazaca nasilja. Uspostavljena je i metodološka komparacija s drugim slučajevima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini, čime je omogućeno dublje razumijevanje položaja Roma kao specifično marginalizovane i zanemarene zajednice.

S obzirom na historijsku nevidljivost romske populacije u kontekstu ratnih zločina, ovaj izvještaj predstavlja prvi pokušaj sistematskog i ciljanog mapiranja njihove viktimizacije. Time se stvara osnova za daljnja istraživanja, institucionalne reakcije i procese kolektivnog pamćenja i tranzicione pravde.

2.

Značaj istraživanja i procesuiranja zločina protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom

Pravne procedure u vezi sa prijavljivanjem, istragom, dokumentovanjem, procesuiranjem i suđenjem počinocima zločina regulisane su Zakonom o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, a njihova zakonska određenost i sankcija sadržana je u Krivičnom zakonu BiH. Ova krivična djela ne zastarijevaju, te se u KZ BiH, član 19, navodi da *“krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastarijeva za krivična djela genocida, zločina protiv čovječnosti te ratnih zločina, kao ni za krivična djela za koja po međunarodnom pravu zastarjelost ne može nastupiti.”* Propisi o imunitetu i povlasticama, koji su predviđeni posebnim zakonima u Bosni i Hercegovini, ne primjenjuju se u postupku za najteža krivična djela koja uključuju genocid i zločin protiv čovječnosti.

Istraživanje kršenja odredbi međunarodnog humanitarnog prava podrazumijeva prikupljanje činjeničnih i empirijskih podataka i dokaza koji obezbjeđuju pouzdano, valjano i istinito saznanje o izvršenim zločinima kako bi se oni procesuirali pred nadležnim sigurnosno-pravosudnim organima. Kako bi se osigurala efikasnost istraživanja i naučnog proučavanja, bez obzira na to o kojoj se vrsti istraživanja radi, ono mora da se sprovodi po naučnim i stručnim pravilima i procedurama. Da bi se to postiglo, neophodno je u istraživačkom procesu primijeniti adekvatnu metodologiju sa primjenjivim metodama.

3.

Romi na području Bosne i Hercegovine prije 1990-ih godina

Prije nego što kažemo nešto o Romima kao nacionalnoj manjini, treba se prvo osvrnuti na samo terminološko određenje nacionalne manjine.

Okvirna konvencija o zaštiti prava nacionalnih manina ne sadrži definiciju “nacionalne manjine”. Svaka država članica ima slobodu da procijeni i definira grupe koje će biti obuhvaćene Konvencijom na njenoj teritoriji. Ta definicija mora biti nediskriminatorna, sačinjena u dobroj vjeri i u skladu s općim načelima međunarodnog prava, uključujući načelo slobodnog samoodređenja. Nacionalna manjina, prema Zakonu o zaštiti nacionalnih manjina u BiH, dio je stanovništva – državljana BiH koji ne pripadaju nijednom od tri konstitutivna naroda, a sačinjavaju je ljudi istog ili sličnog etničkog porijekla, iste ili slične tradicije, običaja, vjerovanja, jezika, kulture i duhovnosti i bliske ili srodne povijesti i drugih obilježja.

Romi su tradicionalno miroljubiv narod, potiču sa prostora pokrajine Pendžab u Indiji. Nakon prvih znakova diskriminacije i progona, napuštaju Indiju. U traganju za boljim uslovima života i prosperitetom, u najvećem broju naseljavaju Evropu. Nijedan narod nikada nije bio prisiljavan na češće promjene mjesta boravka kao što je to narod Roma, zbog čega će epitet “skitalice/nomadi/putnici” ostati za njih vezan do današnjih dana. Neke grupe – plemena Roma iz Indije na svoj put prema Evropi krenule su preko Azije, dok su drugi u Evropu ušli preko Sredozemlja. Boravak Roma u Evropi zabilježen je na području Transilvanije (Rumunija) 1416. godine, dok se u hronici grada Forlija spominju 1422. godine.

Potkraj 14. vijeka Romi su se bili nastanili sjeverno od Dunava. Transilvanijski Romi dijelili su se na dvije tradicionalne kategorije, na rudare i na aurare, ispirače zlata. Možda su takvi bili i neki od onih ispirača zlata što ih je Benedikt Kuripešić vidio 1530. godine na rijeci nedaleko od Jajca.

Prvi pouzdani zapis o Romima na tlu bivše Jugoslavije jeste pravni dokument Dubrovnika iz 1362. godine, a odnosi se na neku molbu dvojice “Jedupaka” (tj. Egipćana, odnosno Roma) zvanih “Vlah” i “Vitanus”. Prema ovom dubrovačkom dokumentu, Romi su bili prisutni u Hercegovini mnogo prije dolaska Turaka.

3.1.

Romi na području Bosne i Hercegovine prije izbijanja ratnih sukoba 1990-ih godina

Romi se na prostorima Bosne i Hercegovine oficijelno spominju početkom 16. vijeka. Nema pouzdane naučne građe o tome šta su Romi radili u Bosni u prvim godinama turske vladavine, ali se vjeruje da su neki od njih vrlo rano prešli na islam, s obzirom na to da su za boravka u Indiji upražnjavali budizam. Zakon koji je 1530. godine donio Sulejman Veličanstveni pravio je veliku razliku između Roma muslimana i nemuslimana. Prvi su morali plaćati dvadeset i dvije aspre poreza po porodici, a drugi dvadeset i pet, a Romima muslimanima bilo je zabranjeno živjeti s Romima nemuslimanima. Sulejman Veličanstveni je odobrio nastanjenje i obrađivanje dijela njegovog pašaluka uz plaćanje poreza.

Romi u Bosni i Hercegovini se spominju i 1574. godine, kad je Sultan Selim II izdao ferman kojim je odobrio porezne olakšice Romima koji rade u rudnicima: spominje one koji rade u rudniku željezne rude nedaleko od Banje Luke i Rome koji rade u rudnicima “iza Novog Pazara”, čime se vjerovatno misli na rudnike na sjeveru Kosova.

Prema otomanskim statističkim podacima, u Bosni i Hercegovini je 1865. godine bilo ukupno 9630 Roma. Ovisno o regionima u kojima žive grupacije Roma, označavani su nazivima: Kale, Gitahno, Kalderaši, Manuši, Sinti, Burgudžije.

U Bosni i Hercegovini Romi se svrstavaju u četiri grupacije, i to: Kaloperi, Čergaši, Romi porijeklom sa Kosova i Arlije, koji su po nekim kulturolozima pripadnici grupacije Gurbeta, jer se služe gurbetskim romskim jezikom. Osim što su neke, ne tako velike, jezičke razlike prisutne u ovim grupacijama, prisutne su i kulturološke, odnosno, običajno-tradicionalne razlike, o čemu će biti riječi nešto kasnije.

Po zvaničnom popisu stanovništva iz 1991. godine, u Bosni i Hercegovini živjelo je 8964 Roma. Međutim, romske nevladine organizacije, kojih je oko 70 u Bosni i Hercegovini, konstatuju da je taj broj mnogo veći i procjenjuju da u Bosni i Hercegovini trenutno živi od 85.000 do 100.000 Roma. Veoma je teško utvrditi stvarni broj Roma koji danas žive u BiH, isto kao što je teško znati njihovo brojno stanje pred izbijanje oružanih sukoba tokom 1990-ih godina.

Ovo govori da su se Romi do 1991. godine izjašnjavali najvećim dijelom kao Jugosloveni, Muslimani, Srbi, Hrvati i dobrim dijelom neopredijeljeni, a uzrok za ovakvo stanje je bio strah od diskriminacije koja bi se negativno reflektovala na socijalni prosperitet Roma.

Međutim, ovaj istraživački projekat se oslanja na popis stanovništva iz 1991. godine. Prije nego što se predstave tačni podaci popisa iz 1991. godine, koji je obuhvatio i romsku populaciju, nužno je dati nekoliko osnovnih naznaka o Romima kao najbrojnijoj nacionalnoj manjini u BiH. Naime, da bismo uspješno odgovorili zadatku koji je postavljen u okviru ovog istraživanja, a to je stradanje Roma na području Podrinja tokom ratnog perioda 1992–1995. godina, treba također napraviti paralelu popisa iz 1991. godine sa popisom iz 2013. godine. Iako je popis 2013. godine proveden veoma kasno nakon završetka rata u BiH, to je jedini stvarni i istiniti pokazatelj stanja kretanja romske populacije prije i nakon rata.

3.2.

Romi na području Podrinja prije izbijanja ratnih sukoba

Podrinje je istočni dio Bosne i Hercegovine koji je kroz historiju bio obilježen raznim turbulentnim dešavanjima. Proteže se uz rijeku Drinu, od njenog nastanka do ušća u rijeku Savu. Prije rata, to je područje obuhvatalo deset opština (Foča, Goražde, Višegrad, Čajniče, Rudo, Bratunac, Srebrenica, Vlasenica, Zvornik i Bijeljina), a završetkom rata i novim teritorijalnim ustrojem Bosne i Hercegovine tu se mogu sada dodati još četiri općine: Foča FBiH, Novo Goražde, Milići i Sapna.

Romi su prije izbijanja rata živjeli na području Podrinja. Opće je mišljenje da ih je živjelo daleko veći broj nego što to zvanične statistike pokazuju. Razlozi su brojni i raznovrsni, počev od stigmatizacije i diskriminacije kroz desetljeća života na ovim prostorima, preko borbe za preživljavanje.

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, Roma je na području Podrinja živjelo: Foča – 32; Goražde – 64; Bratunac – 154; Srebrenica – 161; Vlasenica – 221; Zvornik – 269 i Bijeljina – 1746. Taj broj se nakon rata kao posljedica ratnih zbivanja umnogome smanjio.

3.3.

Život romskih zajednica na Podrinjskom regionu

3.3.1. SOCIJALNI ASPEKTI ŽIVOTA ROMA

U Bosni i Hercegovini Romi su najvećim dijelom islamske vjeroispovijesti i svrstavaju se u četiri grupacije, i to: Kaloperi, Čergaši, Romi porijeklom sa Kosova i Arlije.

Grupaciju Kalopera obilježava najvećim dijelom integritetnost u bh. društvo, redovno obrazovanje, zapošljavanje u javnim kompanijama, stalno mjesto boravka, slobodan izbor u okviru porodice, sloboda izbora od obrazovanja do izbora bračnog partnera, itd.

Grupacija Čergaši su Romi sa najčišćim maternjim jezikom. Romski jezik je u stalnoj upotrebi, bilo u krugu porodice, zajednice, bilo u javnom životu. Zbog svog načina života i čestih promjena mjesta boravka nisu se mogli redovno obrazovati, te je nivo obrazovanja kod većine sveden na vrlo teško ispisivanje imena i prezimena. Bave se prikupljanjem sekundarnih sirovina i prosjačenjem te vrlo mali broj popravkom metalnih predmeta – kalajisanjem.

Romi sa Kosova su se u Bosnu i Hercegovinu naseljavali nakon Drugog svjetskog rata. Po svom ponašanju, prakticiranju tradicije i običaja nema velike razlike sa grupacijom Čergaša. Međutim, ova populacija nikada nije primijećena na bh. prostoru da prosjači na ulici, vrlo rano uključuju djecu u porodični biznis, najčešće trgovinu odjevnim predmetima i pokućstvom – store i tepisi. Naseljavaju se u grupama, najčešće čitave porodice – tri, četiri i više koljena. Glava porodice je otac ili najstariji muški član koji odlučuje o svim pitanjima.

3.3.2. KULTURNI ASPEKTI ŽIVOTA ROMA

Ovisno o regionima u kojima žive, Rome prepoznamo po nazivima: Kale, Gitahno, Kalderaši, Manuši, Sinti, Burgudžije. Romi su kroz svoju historiju i način života na koji su nerijetko bivali prisiljeni ostavili veoma malo pisanog traga kojim bi se sa sigurnošću moglo utvrditi šta je to izvorno romsko, a šta su poprimili od drugog većinskog stanovništva. Nepisani kulturni moto “važnije je **biti** nego **imati**” vezan je za Rome ma gdje se nalazili, ma kom Bogu se molili.

Kulturne, tradicionalne i običajne navike prenosile su se sa koljena na koljeno verbalnom komunikacijom te prakticiranjem. Mnogi historičari i kulturolozi ovakvu praksu smatraju osnovnim razlogom za siromaštvo pisanog štiva iako se zna da su Vede pisane na sanskritu iz kojeg je proizašao romski jezik. Prema prof. dr. Rajku Đuriću, romologu, **Vedska literatura** (što na sanskritu znači znanje) opšti je naziv za najstarije indijske tekstove, koji se dijele na četiri zbirke: **Rigveda**, **Samaveda**, **Jadžurveda** i **Atarvaveda**. Tekstovi ovih zbirki potiču iz različitih historijskih perioda. Neki tekstovi iz Rigvede, najstarije zbirke, potiču iz prapostojbine Arijevaca (3000–2000. p.n.e.) dok Atarvaveda, najmlađa zbirka, sadrži tekstove nastale oko 5. vijeka p.n.e.

Prema predanju, autori tih tekstova su riši, sveti vidovnjaci, koji su koristeći somu (sveti napitak) živjeli božanske riječi i mnoga druga uputstva po kojima ljudi treba da žive. Ta djela sadrže i razne hronološke i geografske podatke, u njima se spominju mnogi narodi, plemena, događaji i ličnosti. Ukratko, ona su značajan historijski izvor o Arijevcima i nekim aspektima njihovog života. Neki od tih podataka sadržani su još uvijek u jeziku, religiji i običajima Roma odnosno dio su njihovog kolektivnog pamćenja i svakodnevnog života. Također postoje vjerodostojni podaci da su u epovima **Mahabharata** i **Ramajana** dijelom sadržana obilježja romske kulture i jezika. Inače treba znati i to da su oko 1500. godine p.n.e., hiljadu godina poslije propasti civilizacije doline Inda, sa sjeverozapada prodrli Arijci. Iz prve velike kulturne sinteze između Arijaca i Dravida i njihovog sjedinjavanja nastali su Indijci i indijska kultura, sa elementima i jednih i drugih.

Najvažniji praznici i slave kod Roma su: 14. januar – Vasilica ili Romska nova godina, 8. april – Međunarodni dan Roma, 6. maj – Đurđevdan, 2. august – Alidun, 2. avgust – Samudaripen ili Međunarodni dan sjećanja na stradanje Roma u II svjetskom ratu i 5. novembar – Svjetski dan romskog jezika.

3.4.

Izazovi i problemi Roma u Bosni i Hercegovini

Ustav BiH definiše tri konstitutivna naroda: Bošnjaci, Hrvati i Srbi, i “Ostale”, kategoriju u koju spadaju svi stanovnici koji ne pripadaju konstitutivnim narodima. Samim tim, prema Ustavu BiH, Romi spadaju u kategoriju “Ostalih”. Takvom odredbom uskraćena su brojna politička i druga prava svim građanima koji

pripadaju kategoriji “Ostali”, a samim tim i Romima. Najizraženiji primjer diskriminacije jeste da se pripadnici Roma ne mogu kandidovati za članove Predsjedništva BiH niti članove Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH zato što je to isključivo rezervisano za pripadnike konstitutivnih naroda. Diskriminacija je potvrđena odlukom Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Sejdić-Finici protiv BiH.

Jedan od najvećih problema koji je pratio ovaj istraživački projekat jeste činjenica da se znatan broj Roma nije izjasnio niti se sada izjašnjava kao Romi. U prilog tome ide utvrđena činjenica da se više osoba izjasnilo da im je maternji jezik romski jezik u odnosu na broj stanovnika. Naime, prema popisu iz 1991. godine, 8864 osobe su se izjasnile kao Romi, 178 kao Romi-Muslimani i tri kao Albanci-Romi, a 10.422 osobe su se izjasnile da im je maternji jezik romski, 26 osoba da je to bosanskoromski jezik i osam osoba da je to romski bosanski jezik.

Osim navedenog, Romi su najbrojnija nacionalna manjina kako u Evropi tako i u Bosni i Hercegovini. No, oni su istovremeno i najugroženija skupina u društvu. Po svim relevantnim pokazateljima, Romi se nalaze u izuzetno teškom socijalnom i ekonomskom položaju. Od izazova i problema, prvenstveno se ističu sljedeće oblasti života i rada:

- obrazovanje
- zdravstvena zaštita
- zapošljavanje
- stambeno zbrinjavanje
- socijalna zaštita
- nizak ekonomski status – siromaštvo itd.

S tim u vezi, Vijeće ministara BiH je 2005. godine usvojilo Strategiju za Rome, a nakon toga se u skladu s tom Strategijom razvijaju relevantni akcioni planovi za prioritetne oblasti, tj. obrazovanje, stambeno zbrinjavanje, zapošljavanje i zdravstvenu zaštitu.

Obrazovanje je gorući problem za romsku populaciju u Bosni i Hercegovini. Prema istraživanju koje je provelo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, stopa pismenosti iznosi 68,9% za žene u dobi 15–24 godine, a 90,4% za muškarce iste dobi.

Pravo na **obrazovanje** jedno je od najvažnijih, ali i jedno od najugroženijih ljudskih prava romske nacionalne manjine. Upravo ugrožavanje prava na obrazovanje sprečava ih u pristupu svim drugim društvenim i političkim funkcijama koje su od značaja kako za društvo tako i za njihov lični životni napredak. Pravo na obrazovanje u tijesnoj je vezi s njihovim ekonomskim i političkim položajem u društvu. Romi su, kao što je poznato, u tom pogledu uvijek bili u nepovoljnom položaju i nalazili su se na dnu ljestvice ekonomskog i svakog drugog položaja u Bosni i Hercegovini. Odgoj i obrazovanje – kako se to navodi u Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima – moraju biti usmjereni na puni razvoj ljudskog bića i na svijest o ljudskom dostojanstvu, moraju omogućiti svim ljudima aktivno sudjelovanje u slobodnom društvu, promicati razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među narodima, rasnim, etničkim i vjerskim grupama te podržavati djelatnosti Ujedinjenih naroda na održavanju mira. Opći komentar br. 13. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima navodi četiri elementa koja obavezuju države u pogledu prava na obrazovanje: dostupnost, pristup, prihvatljivost i prilagodljivost. Na osnovu dostupnosti, pristupa, prihvatljivosti i prilagodljivosti kao četiri temeljna elementa prava na obrazovanje, proizlazi upravo to da su Romi u najvećoj mjeri marginalizovani. Otežavajuću okolnost predstavljaju i karakteristike današnje Bosne i Hercegovine, s velikom stopom nezaposlenosti, posebno mladih ljudi, sa neadekvatnim sistemom socijalne zaštite i niskom stopom bruto nacionalnog dohotka. Dodatni problem predstavlja pasivna i aktivna diskriminacija romske nacionalne manjine, što posebno usložnjava ostvarivanje njihovog prava na obrazovanje i njegove osnovne funkcije. Vlasti u Bosni i Hercegovini, i to na svim nivoima organizovanja, u saradnji sa međunarodnim institucijama i organizacijama koje imaju misije i predstavništva u BiH i romskim i drugim nevladinim organizacijama koje se bave problemima romske

populacije, u posljednjih nekoliko godina ostvarile su značajne i empirijski provjerljive rezultate kad je posrijedi pitanje zadovoljavanja obrazovnih potreba Roma. Međutim, kako govore mnogi izvještaji i drugi pokazatelji, još uvijek visok procent romske djece ne pohađa osnovnu i srednju školu, a vrlo malo ih je među studentima.

Zapošljavanje pripadnika romske nacionalne manjine u BiH u tijesnoj je vezi sa stanjem i rezultatima u sferi obrazovanja. Naime, bez obzira na sporadične i povremene rezultate u ovoj oblasti, Romi su danas i dalje najnezaposlenija nacionalna zajednica u BiH. Razlozi za to su višestruki. Prije svega, kvalifikaciona struktura romske populacije u BiH jako je nepovoljna. Zatim, bez obzira što se ne može tvrditi da u BiH ima otvorene i sistem(at)ske diskriminacije prema Romima, mnogi poslodavci nerado primaju Rome na posao, a pogotovo im nerado povjeravaju stručnije i bolje plaćene poslove. Uz to, sami Romi su vlasnici malog broja preduzeća i radnji, tako da u njima ne mogu zaposliti dosta Roma. Inače, u ovoj oblasti pomaci nisu mogući bez postupanja po načelima pozitivne diskriminacije, tj. otvorenog davanja prednosti romskoj populaciji prilikom zapošljavanja, odnosno većom kontrolom ponašanja poslodavaca koji zapošljavaju Rome. Državne vlasti, sa svoje strane, a putem nadležnih obrazovnih vlasti i zavoda/agencija za zapošljavanje, trebaju podržavati i finansirati potrebnu prekvalifikaciju i/ili doedukaciju u cilju sticanja novih znanja i zvanja primjerenih današnjim uslovima i potrebama.

Najveći dio romske populacije u BiH nema danas ni privremeno, a kamoli trajno riješeno stambeno pitanje. Istine radi, to nije imao ni prije rata u SFRJ, što samo unekoliko ima veze sa predratnim nomadskim načinom života nekih "grana" i "frakcija" (npr. čergari) romske nacionalne manjine u BiH, pa se neposjedovanje stambenih objekata u vlasništvu Roma ne može samo time objasniti. Dakle, Vijeće ministara BiH smatra da ne stoje tvrdnje da sami Romi nisu (bili) zainteresovani za trajno stambeno zbrinjavanje. Takođe, jedan broj Roma stanovao je, i još uvijek stanuje, u neuslovnim objektima, najčešće i bespravno izgrađenim, odnosno u naseljima bez izgrađene infrastrukture. Tokom rata u BiH 1992–1995. mnogi Romi su napustili svoja staništa, dio imovine im je (bio) uzurpiran ili uništen i među posljednjim vraćen u procesu implementacije imovinskih zakona, a dobili su najmanje donatorskih ili državnih sredstava za obnovu svojih stambenih jedinica, pa je i to jedan od razloga što ih je i danas visok procent koji su stambeno nezbrinuti i bez perspektive. Stoga, Vijeće ministara BiH i ostali organi izvršne vlasti u BiH, a prije svega entitetska i kantonalna ministarstva i opštinske službe za urbanizam i građevinsko-pravne poslove smatraju nužnim započeti snažnu "ofanzivu" u području stambenog zbrinjavanja pripadnika romske nacionalne manjine.

Prava mjera u toj oblasti je legalizacija objekata izgrađenih u prethodnom periodu bez valjane urbanističko-pravne dokumentacije, odnosno radikalno smanjenje troškova u procesu ozakonjenja postojećih stambenih objekata, posebno privatnih kuća, te saniranje i humanizacija postojećih naselja koja imaju šansu da "prežive" i opstanu nakon monitoringa i primjene minimalnih urbanističkih i infrastrukturnih kriterija i uslova. U istoj ravni je i mjera koja se odnosi na pojednostavljenje, skraćivanje i pojeftinjenje procedure za dobivanje aktuelne urbanističko-građevinske i pravne dokumentacije za objekte koji će se tek graditi, a namijenjeni su isključivo za romsku populaciju, posebno smanjenje rente za građevinsko zemljište i infrastrukturne priključke. Pri tome će vlasti u BiH na svim nivoima, a posebno općine, voditi računa o lokaciji i ambijentu u kojima će se graditi stambeni objekti za Rome kako se ne bi desilo da samim izborom mjesta izgradnje romska manjina bude getoizirana i dodatno diskriminirana. Drugim riječima, organi vlasti će kreirati i realizirati takvu stambenu politiku kako bi se Romima otvorio i olakšao put integracije u bh. društvo, a ne da se dodatno segregiraju i stigmatiziraju. Vlasti u BiH također trebaju obezbijediti i implementirati mehanizme stavljanja u funkciju finansijskih sredstava iz stambenih i sličnih fondova koji postoje na nivou entiteta, kantona, gradova i opština, kako za direktna ulaganja u izgradnju stambenih objekata namijenjenih zbrinjavanju romske populacije, kao socijalno vrlo ugrožene kategorije građana, tako i za podsticanje individualne stambene izgradnje pripadnika romske nacionalne manjine.

Po svim nalazima, u BiH, a slično je i u drugim zemljama regiona, najveća stopa mortaliteta je među Romima. Istovremeno, kod pripadnika te nacionalne grupacije najmanja je prosječna starost onih koji umiru. Razlozi za to su višestruki, a najizraženiji se prepoznaje u neadekvatnoj zdravstvenoj zaštiti Roma. Najveći dio romske populacije u BiH nema nikakvu zdravstvenu zaštitu, naprosto zato što nisu zdravstveno osigurani, a ne zato što nemaju stalno zaposlenje niti bilo kakvu drugu subvenciju ili supstituciju tog prava. Mnogi nemaju čak ni zdravstvenu knjižicu (zbog toga što pri rođenju nisu upisani u matične knjige rođenih ili iz nekog drugog razloga), pa im je pristup ostvarenju tog osnovnog ljudskog prava bitno otežan. Trenutno u Bosni i Hercegovini ovaj problem nije moguće drugačije riješiti do primjenom principa pozitivne diskriminacije.

3.5.

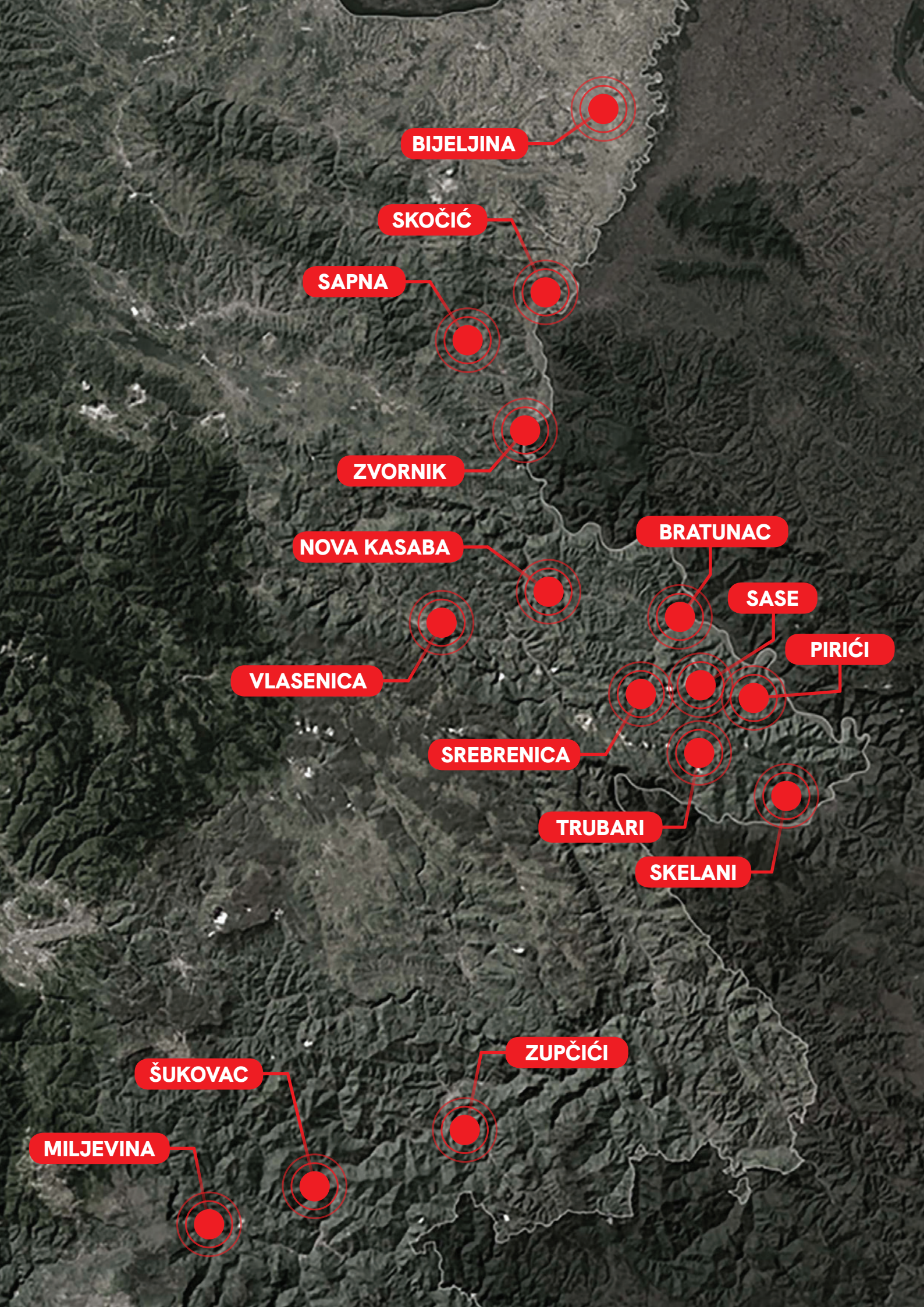
Poslijeratna integracija Roma u socijalni, kulturni i svaki drugi oblik života na području Podrinja

Danas institucije Bosne i Hercegovine moraju preduzeti određene konkretne korake kako bi se Romi kao narod integrisali u potpunosti u bosanskohercegovačko društvo. Potrebno je da se postojeće politike implementiraju efikasnije kako bi se postigli zacrtani ciljevi po pitanju stambenog zbrinjavanja, zapošljavanja, obrazovanja i zdravstvene zaštite. To važi i za područje Podrinja, jer je nakon završetka rata evidentno smanjen broj romske populacije na tom prostoru. Nužno je motivisati Rome raznim benefitima kako bi se vratili u prijeratna mjesta prebivališta u regionu Podrinja, od zaposlenja, donacija u stambenoj izgradnji itd. u skladu sa akcionim planovima za Rome u BiH.

LOKACIJE

**stradanja Roma na
području Podrinja
u periodu 1992–
1995. godine**

BIJELJINA

SKOČIĆ

SAPNA

ZVORNIK

NOVA KASABA

BRATUNAC

SASE

PIRIĆI

VLAZENICA

SREBRENICA

TRUBARI

SKELANI

ŠUKOVAC

MILJEVINA

ZUPČIĆI

4.

Rezultati istraživanja o stradanju Roma na području Podrinja u periodu 1992–1995. godine

4.1.

Demografski podaci

Kao izvori podataka poslužili su empirijski podaci dobijeni putem metode ispitivanja intervjua. Ispitanici koji su učestvovali u ovom ispitivanju analizirani su po sljedećim kriterijima:

a) Spol ispitanika

Tabela 1. Spolna struktura ispitanika u uzorku istraživanja

Spol	%
Muški	72,00%
Ženski	28,00%
Ukupno	100,00%

U uzorku dominiraju osobe muškog (72%) u odnosu na osobe ženskog spola (28%). Rezultat je to veće spremnosti muškaraca da govore o ratu.

b) Teritorijalna zastupljenost

Tabela 2. Teritorijalna zastupljenost ispitanika u uzorku ispitivanja

Teritorijalna zastupljenost	%
Foča	6,25%
Goražde	6,25%
Bratunac	12,50%
Srebrenica	12,50%
Vlasenica	6,25%
Milići	9,38%
Zvornik	21,87%
Sapna	12,50%
Bijeljina	12,50%
Ukupno	100,00%

Analizirajući uzorak ispitanika vidimo da preovladava teritorijalna zastupljenost u četiri opštine, pri čemu je najveći procenat u opštini Zvornik sa 21,87% od ukupnog broja ispitanika.

c) Nacionalna pripadnost ispitanika

Tabela 3. Nacionalna zastupljenost ispitanika u uzorku istraživanja

Nacionalna pripadnost ispitanika	%
Rom/Romkinja	62,50%
Nije Rom/Romkinja	37,50%
Ukupno	100,00%

U Tabeli 3. nacionalna zastupljenost u uzorku ispitanika je dominantna u korist romske nacionalnosti (62,50%).

Tabela 4. Nacionalna zastupljenost ispitanika u uzorku istraživanja u odnosu na spol

Nacionalna pripadnost ispitanika	%
Rom	40,63%
Romkinja	21,87%
Nije Rom	31,25%
Nije Romkinja	6,25%
Ukupno	100,00%

U Tabeli 4. predstavljena je nacionalna zastupljenost ispitanika u odnosu na spol, iz koje je jasno vidljivo da je dominantna kategorija "Rom", što podrazumijeva osobe muškog spola koje su u uzorku ispitivanja zastupljene sa 40,63%, zatim slijede muškarci koji nisu Romi (31,25%), Romkinje (21,87%) te ženske osobe koje ne pripadaju romskoj nacionalnoj grupi (6,25%).

4.2.

Teritorijalni prikaz stradanja Roma na području Podrinja u periodu 1992–1995. godine**4.2.1. STRADANJE ROMA U FOČI**

Foča je opština koja se nalazi u jugoistočnom dijelu Bosne i Hercegovine, na raskrsnici magistralnih puteva M20, Gacko – Foča – Goražde, i M18, Sarajevo – Foča – Nikšić. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, opština Foča je imala 40.513 stanovnika, od čega 20.790 Bošnjaka, 18.315 Srba i 94 Hrvata. Roma je bilo 32 ili 0,08%. Prilikom istraživanja više osoba se izjasnilo da im je romski jezik maternji (37 osoba) u odnosu na broj Roma.¹ Nema zvaničnih podataka o povratnicima Romima na područje opštine Foča. Isti rezultat se dobio i tokom obavljanja intervjua sa pripadnicima romske populacije koji su prije rata živjeli u Foči. U intervjuima je potvrđeno da se niko od Roma nije vratio u Foču, niti im je izvršen povrat imovine. Prema pribavljenim podacima, na području opštine Foča Romi su živjeli u dva naselja: Šukovac i Miljevina.

4.2.1.1. Stradanje Roma u mjestu Šukovac

Šukovac predstavlja naseljeno mjesto u neposrednoj blizini grada Foče na lijevoj obali rijeke Drine. Prije rata u naselju Šukovac romska zajednica je živjela u svojim porodičnim kućama. Mada se ne može tačno

utvrditi broj Roma u Šukovcu 1991. godine, jedan od intervjuisanih je izjavio da je u Šukovcu bilo: *“dosta Roma... ali ne bi mogao reći tačno koliko nas Roma je živjelo tada u Foči. Sve su bili Seferovići.”*

Stanovnici Šukovca romske nacionalnosti su, kao i ostali, protjerani sa područja Foče. Jedan od ispitanika to opisuje ovako: *“Svoju kuću u Foči smo napustili prije nego što je rat počeo, za vrijeme mitinga, 1992. godine. Morali smo napustiti kuću u Foči, jer su i sve Muslimane protjerali. Kada smo pobjegli, sve je ostalo od imovine. Samo smo iznijeli lične stvari. U ratu su sve kuće srušene, sve srušeno, ni temelji nisu ostali.”* Romi su imali u vlasništvu jednu kovačku radnju kod pijace u Foči, a sin vlasnika radnje navodi: *“Moj otac je držao kovačku radnju. Ona je bila kod pijace u Foči... potpuno naše vlasništvo. Ja to nisam tražio nazad jer me strah...”*; *“Nije ništa obnovljeno niti nam je ko ponudio da nam se kuće obnove.”*

Prikupljeni podaci ukazuju na zaključak da se niko od Roma nakon rata nije vratio na područje Foče, a imovina je u potpunosti devastirana.

Osim uništene imovine, kao jedan od razloga zbog čega se nisu vratili u svoje prijeratno prebivalište jeste i bojazan za vlastitu sigurnost i sigurnost porodica.

4.2.1.2. Stradanje Roma u Miljevini

Miljevina je naseljeno mjesto smješteno na magistralnom putu M18, Foča – Sarajevo, udaljeno od Foče 14 kilometara. Prije rata je u Miljevini živjela jedna porodica romske nacionalnosti. Početkom rata 1992. godine, pripadnici romske porodice su ostali da žive u Miljevini i nisu ih uznemiravali vojnici tadašnje JNA i srpski militanti. Međutim, tri mjeseca nakon početka rata, jedan od ispitanika navodi da su: *“... jednog dana došla dva lica srpske nacionalnosti sa autom marke Lada i naredili muškarcima da se sprema, da obuku šta hoće i da idu sa njima”*. Odveli su četvoricu muškaraca, od čega su trojica, kako ispitanik navodi, bila Muslimani, a Ramo Ramović, sin Vehbije i majke Arife, bio je Rom. Ramo je sa ostalima ubijen.

Ova izjava je dodatno potkrijepljena i saopćenjem Okružnog javnog tužilaštva u Trebinju. Naime, Okružno javno tužilaštvo u Trebinju je nakon sprovedene istrage, dana 19. septembra 2022. godine, podiglo optužnicu protiv Ilije Eleza, zv. “Ico”, zbog krivičnog djela ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 142. stav 1. Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u vezi sa članom 22. istog zakona. Optužnicu je potvrdio Okružni sud u Trebinju.

Optužnicom se Iliji Elezu stavlja na teret da je zajedno sa još jednom osobom, koja je u međuvremenu preminula, neutvrđenog dana, u periodu od polovine aprila mjeseca do približno polovine mjeseca juna 1992. godine, na lokaciji Mitrinog vrela, u mjestu Miljevina, opština Foča, naoružan automatskom puškom dovezao se automobilom marke “Lada Niva”, bijele boje, pred kuću, vlasništvo R. H., a potom su izvršili pretres kuće uz prijetnju ubistvom, kada su nezakonito lišili slobode civilna lica R. A., rođen 1928. godine, M. H., rođen 1955. godine i R. R., rođen 1976. godine, nakon čega su ih odvezli do kuće, vlasništvo civilnog lica H. H., kojeg su takođe nezakonito lišili slobode i svu četvoricu oštećenih zajedno odvezli na lokalitet Mitrinog vrela, gdje su ih pucanjem iz vatrenog oružja lišili života.²

Nakon određenog vremena, kako navodi ispitanik, došao je bager i naredili su mu da sa još nekim osobama ukopaju ubijene u muslimansko groblje. Ispitanik navodi kako je postupak tekao: *“Rekli su nam da kopamo zemlju, a mi smo se bojali da i nas tu ne ubiju pa smo rekli da oni kopaju sa bagerom zemlju, a mi kada vidimo tijelo uzet ćemo ga. Tako je i bilo, a tijela smo prenijeli u muslimansko groblje. Ja sam njega (Ramu, op.a.) posebno stavio u jednu deku. Nakon rata je prebačen u Visoko i sada je sahranjen u Vlakovu.”*

Nakon ubistva ovih osoba, informacije ukazuju da su osobe romske nacionalnosti držane zatvorene u montažnim barakama. U četiri montažne barake su bili zatočeni tri mjeseca. Dok su boravili u barakama, prema izjavi ispitanika: *“Bilo je galame i dirali su žene. To je bilo svake noći, bilo je psovanja... malu su*

² Dostupno na: <https://vsud-rs.pravosudje.ba/vstvfo/S/112/kategorije-vijesti/5292/5301/5303>, pristupljeno 1.4.2025.
i dostupno na: <https://detektor.ba/2023/04/14/elez-ilija-saznanja-o-ubistvima-civila-u-miljevini/>, pristupljeno 1.4.2025.

silovali... to je bila curica od 12 godina... Ne znam koga su još tu silovali od žena, ali je bilo svake noći zapomaganja, djeca su vrištala." Poslije tri mjeseca boravka u tim barakama transportovani su za Goražde sa ostalim osobama bošnjačke nacionalnosti. U konvoju je bilo sveukupno oko 180 osoba, uključujući i žene i djecu. U Miljevini nema niko od povratnika Roma, a na mjestu gdje je bila baraka u vlasništvu romske porodice sada je kuća čiji je vlasnik osoba srpske nacionalnosti.

4.2.2. STRADANJE ROMA U GORAŽDU

Grad Goražde predstavlja administrativni i kulturni centar Bosansko-podrinjskog kantona. Smješten je na obali rijeke Drine u središtu njenog gornjeg toka.

Po popisu stanovništva iz 1991. godine, u Goraždu je živjelo 37.573 stanovnika. Najbrojniji su bili Muslimani, sada Bošnjaci, sa 26.296 i Srbi sa 9843 stanovnika. Roma je bilo 64, što u ukupnom procentu iznosi 0,17%. Za romski jezik se izjasnilo 73 osobe, što iznosi 0,19% od ukupnog broja stanovnika koji su se izjasnili o jezičkoj pripadnosti.

U Goraždu su Romi živjeli u prigradskom naselju Zupčići. Naselje je udaljeno oko pet kilometara od centra grada, i smješteno na putnoj komunikaciji R448 Goražde – Čajniče.

Romi su prije ratnih dešavanja izbjegli u pravcu Sarajeva, gdje su se smjestili na Butmiru, te nije bilo stradalih Roma tokom rata na području Goražda. Međutim, tokom boravka na Butmiru desilo se ranjavanje porodice Seferović. Tako je jedan od ispitanika romske nacionalnosti izjavio: *"Hamdijina žena Behara je bila ranjena kroz stomak, dok je bila trudna, na Butmiru kod Sarajeva. Otac Hamdije koji se zvao Nazif, isto tako je bio ranjen gelerom u ruku i nogu na Butmiru. Radilo se o rasprskavajućem metku od PAM-a."*

Cjelokupna imovina u Zupčićima u potpunosti je uništena i nema povratnika romske nacionalnosti u ovo naselje. To je potvrdio i jedan od sagovornika sa kojim je obavljen intervju, inače romske nacionalnosti, koji

Romsko groblje,
naselje Zupčići,
opština Goražde

je istakao: *"Trenutno nema niko od Roma da živi u Zupčićima, već žive u Podhranjenju, opština Goražde."* Od ostataka romske populacije u Zupčićima sada ima samo mezarje.

Danas na području grada Goražda boravi deset porodica romske nacionalnosti sa 32 malodobne djece, koje su trenutno smještene u naselju Podhranjen. Izdržavaju se od primanja po osnovu prava iz socijalne zaštite i prikupljanja otpadnog materijala.

4.2.3. STRADANJE ROMA NA PODRUČJU VIŠEGRADA, RUDOG I ČAJNIČA

Tokom istraživanja od Federalnog zavoda za statistiku pribavljeni su podaci o sastavu stanovništva na području tri opštine: Višegrad, Rudo i Čajniče. Evidentirano je da na području ovih opština, prema popisu stanovništva iz 1991. godine, nije bilo osoba romske nacionalnosti.³

4.2.4. STRADANJE ROMA U BRATUNCU

Bratunac je naseljeno mjesto i ujedno sjedište istoimene opštine koja se nalazi u sjeveroistočnoj Bosni i Hercegovini. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, na području Bratunca je živjelo 33.619 stanovnika. Najbrojniji su bili Muslimani (Bošnjaci) kojih je bilo 21.535, dok je Srba bilo 11.475. Roma je bilo 154 odnosno 0,46% od ukupnog broja stanovništva, pri čemu je na području Bratunca 68 osoba reklo da govori romskim jezikom, što predstavlja 0,20% ukupnog stanovništva.⁴

Bratunac je po pitanju romske populacije veoma specifičan. Prema izjavama ispitanika, znatan broj Roma živi na području Bratunca, ali većina ne želi da se izjašnjava kao Romi, već kao Bošnjaci. Razlog je pripadnost islamskoj vjeroispovijesti.

Tokom istraživanja nepobitno je utvrđeno da su na području Bratunca Romi živjeli u selu Pirići i da su bili žrtve ratnih stradanja.

4.2.4.1. Stradanje Roma u selu Pirići

Pirići su naseljeno mjesto u opštini Bratunac. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, bilo je naseljeno 505 stanovnika i sve su bili Bošnjaci.⁵

Tokom razgovora, jedan od ispitanika bošnjačke nacionalnosti rodom iz Pirića izjavio je: *"Prije rata živio sam u mjestu Pirići, opština Bratunac. U Pirićima je osim Bošnjaka živjelo i stanovništvo romske nacionalnosti. Tu su živjeli Musići i Ferhatovići sa svojim porodicama i to: Ćamil, Vehbija, Ramiz, Hasan, Ragib, Rahman, koji je umro, Zoran, Omer, koji je odselio u Bijeljinu, Šefkija, sada živi u Njemačkoj, i Fadil... možda sveukupno oko 40-ak stanovnika."*

Romi iz Pirića aktivno su učestvovali u odbrani Republike Bosne i Hercegovine. U prilog tome govori i podatak da su za odbranu položili i svoje živote, o čemu postoji relevantna dokumentacija.

U Pirićima na spomen-obilježju među imenima svih poginulih sa ovih prostora stoje i imena Roma, i to:

Musić (Šaban) Fadil, rođen 1960. godine, poginuo 1993. godine;

Musić (Fadil) Azem, rođen 1977. godine, poginuo 1993. godine. Fadil i Azem su otac i sin, zajedno su poginuli od tenkovske granate;

Musić (Hakija) Ćamil, rođen 1958. godine, poginuo u junu 1992. godine;

Musić (Hakija) Ragib, rođen 1967. godine, poginuo 1995. godine, ukopan je u Memorijalnom centru u Potočarima;

Ferhatović (Sabrija) Džemal, zvani "Zoran", rođen 1975. godine, poginuo 1995. godine i ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima;

3 Izvor: Federalni zavod za statistiku.

4 Isto.

5 Isto.

**Spomen obilježje
žrtvama rata,**
selo Pirići, opština
Bratunac

Ferhatović (Belija) Miralem, rođen 1911. godine, ostao u Srebrenici 1995. godine i od tada mu se gubi svaki trag, te se i sada vodi kao nestao i kao civilna žrtva rata.

Romi sa ovog područja nikada se nisu vratili u Piriće niti su ni nakon 30 godina od protjerivanja ikada posjetili Piriće. Mnogi su raseljeni i žive širom svijeta. Intervjui su obavljani sa osobama koje danas žive na području Sapne i Tuzle.

Prvi ispitanik je istakao: *“Civilni su izbjegli u Srebrenicu kada je ovo područje palo 6. 4. 1993. godine u ruke VRS. Kuće romske su u potpunosti porušene i zarasle zidine od kuća. Sela sada uopšte nema. Nikad ništa nije obnovljano, niti je ko tražio da se obnovi.”*

Druga sagovornica, Romkinja, istakla je sljedeće: *“Prije rata živjela sam u selu Pirići, opština Bratunac. Kada je počeo rat došla je srpska vojska i oni su pucali. Mi smo tada bježali preko šuma i uspjeli smo pobjeći u Srebrenicu. Ja nisam nikad poslije rata bila u Pirićima i ne znam šta je sa našim kućama, vjerovatno su porušene. Znam da su 1992. ili 1993. godine ubijeni Musić Fadil i njegov sin Azem, a poginuli su tako što ih je raznijela granata u Pirićima. Nakon pada Srebrenice ubijen je moj zet Ragib Musić, sin Hakije. Tijelo je nađeno u masovnoj grobnici, mislim, u Kamenici 2007. godine. Isto tako je stradao, ubijen je, moj brat Džemal Ferhatović. On je bio zajedno sa zetom u koloni i krenuli su iz Srebrenice prema slobodnoj teritoriji. Isto tako je ubijen i moj otac Miralem Ferhatović. On još uvijek nije pronađen, niti je identifikovan. Dali smo krv radi identifikacije i još uvijek ga tražimo.”*

Naredni sagovornik ističe: *“Mi smo živjeli prije rata u selu Pirići, opština Bratunac. Tu smo živjeli do 1992. godine, kako su mi pričali. U ratu smo protjerani i živjeli smo u Srebrenici. Tu smo bili sve do 1995. godine dok nije Srebrenica pala pod kontrolu Vojske Republike Srpske...”*

Moj otac se zvao Ragib Musić, sin Hakije i on je ubijen nakon pada Srebrenice 1995. godine. Tijelo je nađeno u masovnoj grobnici, mislim u Kamenici 2007. godine. Dolazili smo i ja i sestra i dali smo krv i tako

su ga identifikovali. Dajdžu su mi našli 2018. godine. On je bio zajedno sa mojim ocem u koloni, krenuo iz Srebrenice. Dajdža se zvao Džemal Ferhatović. Isto je ubijen i dedo Miralem Ferhatović. On još uvijek nije pronađen, niti identifikovan. Dali smo krv radi identifikacije. Moj otac i dajdža sahranjeni su u Potočarima u Memorijalnom centru.”

Četvrta ispitanica navodi: “Prije rata živjela sam u mjestu Pirići, opština Bratunac. Kod mene su otac i brat poginuli u ratu. Otac se zvao Fadil, a brat Azem... Oni su bili pripadnici Armije RBiH.. zajedno su poginuli na liniji kod Pirića, ali se ne sjećam tačno godine. Ja sam tada bila jako mlada. Vojska ih je sahranila... Ni danas mi nije poznato gdje su mi otac i brat sahranjeni... U Pirićima je bilo puno romskih porodica prije rata, ali ne znam tačno koliko. Moja je porodica imala svoju kuću, a bili smo ja, otac, brat i mati. Otac nije nigdje radio. Živjeli smo obrađujući zemlju i borili smo se za život, ali smo živjeli pošteno. Što se tiče kuće u Pirićima, ona je srušena, kao i sve ostale kuće. U Pirićima je možda bilo oko 20 romskih kuća, a od prezimena tu su bili Musići, Ferhatovići i Omerović... Nas su otjerali iz Pirića u toku rata za Srebrenicu, a kasnije kada je pala Srebrenica sa ostalim narodom smo sa kamionima i autobusima preveženi i došli smo u Tuzlu.”

U bazi podataka kojom raspolaže Institut za nestale osobe BiH pronađene su sljedeće osobe romske nacionalnosti porijeklom iz mjesta Pirići, opština Bratunac, i to: Ferhatović (Sabrija) Džemal, datum rođenja 12. 11. 1973. godine, mjesto rođenja Sremska Mitrovica, identifikovan, Nuclear DNA identifikacija, opština nestanka Bratunac, mjesto nestanka Kravica, datum nestanka 13. 7. 1995. godine; Musić (Hakija) Ragib, datum rođenja 21. 1. 1967. godine, mjesto rođenja Pirići, identifikovan, Nuclear DNA identifikacija, opština nestanka Srebrenica, mjesto nestanka Potočari, datum nestanka 11. 7. 1995. godine.

4.2.5. STRADANJE ROMA U SREBRENICI

Srebrenica je grad u sjeveroistočnoj Bosni i Hercegovini. Prije rata je po popisu iz 1991. godine imala 36.666 stanovnika, od čega 27.572 Muslimana (Bošnjaka), a Srba 8315. Roma je u tom periodu u Srebrenici bilo 161, što iznosi 0,44% ukupnog stanovništva.⁶ Kada je u pitanju stradanje Roma u Srebrenici, može se zaključiti da su Romi bili žrtve prethodnog rata svih oblika i načina izvršenja zločina, uključujući i najteži zločin – zločin genocida. Romi su gotovo etnički očišćeni kao posljedica rata sa područja opštine Srebrenica, tako da je povratak skoro zanemarljiv.

Tokom istraživanja mapirano je nekoliko bitnih lokacija gdje su Romi stradali. Tako možemo izdvojiti grad Srebrenicu, zatim Skelane, Trubare i Sase, ali su protjerani i iz mjesta Pišnje i Posulice, gdje je bilo nekoliko romskih kuća i porodičnih domaćinstava.

4.2.5.1. Stradanje Roma u gradu Srebrenica

Jedan od ispitanika romske nacionalnosti navodi: “Prije rata živio sam sa svojom porodicom izuzetno dobro, a otac mi je imao dobro zanimanje pa se dobro živjelo. Putovao sam po cijeloj Jugoslaviji i Turskoj. Živjeli smo u vlastitom domaćinstvu, u privatnoj vlastitoj kući u Srebrenici. Jednom riječju, dobro se živjelo... imali smo vozila i bili baš dobro stojeći, kako se kaže... Prije rata se nije gledalo ni ko je ko, niti šta je ko... nije se znalo, niti sam ja znao ni ko je Srbin, ni Musliman, niti ko je Hrvat. Svi smo jedni drugim dolazili na veselja i ispraćaje. Sjećam se da smo svi išli na kiseljak – mali guber u Kiselici, i godišnje smo se svi skupljali na tom mjestu... Romi su živjeli u naselju Kazani.. i na početku rata 1992. godine došli su Arkanovci u naše naselje, jer su znali da tu žive Romi, tražili su oružje. Ja kao klinac sam gledao i onda me pozvao jedan Arkanovac. Ja sam sišao i taj Arkanovac me pitao da li imam naoružanje. Oni su postrojili mene, dajdže, dajdžice i komšije Muslimane. Bilo nas je oko 15. Tada je naišao Ostoja, načelnik MUP-a, Srbin, izvadio je značku i rekao im da ovdje žive Cigani i da mi nemamo naoružanje. Oni su zatim ispalili dva rafala i otišli.”

⁶ Izvor: Federalni zavod za statistiku.

Naselje Kazani,
opština Srebrenica

Groblje, naselje Kazani, opština Srebrenica

“Bili su postrojeni: ja, Nurdin Hakić, sin Hajre, Fahrudin Hakić, Vejsil Hakuć, Nurdin Hakuć, sin Hamdije, Lelić Pele, Fikret Bajrić i ostali. Niko od njih nije preživio genocid 1995. godine, osim Pelea.”

Prikupljeni podaci također ukazuju na činjenicu da su Romi tokom rata bili pripadnici Armije RBiH i da su aktivno učestvovali u odbrani grada Srebrenice sve do jula 1995. godine. Jedan od Roma kaže: *“Ja sam bio pripadnik Armije RBiH od samog početka pa do kraja rata i bio sam patriota u odbrani države cijelo vrijeme rata.”*

Istraživanjem su prikupljena saznanja da su osobe romske nacionalnosti, zajedno sa osobama bošnjačke nacionalnosti, bile žrtve genocida u Srebrenici i oko nje u julu 1995. godine te bile podvrgnute ubistvima i egzekucijama. U kasnijem periodu pronalazeni su u masovnim grobnicama. Potvrdu nalazimo u Zapisniku o saslušanju svjedoka Centra za istraživanje ratnih zločina Državne agencije za istrage i zaštitu (SIPA),⁷ gdje se navodi sljedeće: *“... Sjećam se da je bilo predveče i zajedno sa Zlatanom dovezao sam neke ljude, ali im se ne sjećam imena. Iz mog bataljona nisam nikoga doveo jer su isti otišli za Sućesku. Prvi dan sam prepoznao nekoliko ljudi Roma iz Srebrenice, a druge ljude nisam znao. Pitao sam tog Roma ko je pravio mini centralu ispred moje kuće. Rekao mi je da ne zna, jer u to vrijeme nije bio tu. Istom sam objasnio da ne znam šta će biti s njegovom sudbinom. Vidio sam mu jednog sina koji je gluhonijem da je dolazio, brat mu je prošle godine umro u Tuzli...”* Radi se od događaju iz jula 1995. godine kada su muškarci bošnjačke i romske nacionalnosti – zarobljenici – bili zatvoreni u Bratuncu u osnovnoj školi “Vuk Karadžić”,⁸ gdje su počinjena ubistva. Kasnije su deportovani u pravcu Zvornika gdje su sistematski strijeljani i pokopani u masovne grobnice: Branjevo, Pilica, Brana u Potkocima, Orahovac i Kozluk.

Spisak osoba koje su ubijene ili se vode kao nestali:

Hakić (Ramiza) Jusuf, rođen 20. 9. 1952. godine, ubijen početkom rata 1992. godine, nakon što se zatekao na području Karakaja, opština Zvornik. Još uvijek nisu pronađeni posmrtni ostaci. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, nije identifikovan, nestao 9. 4. 1992. godine u mjestu Jordan, opština Zvornik;

Hakić (Jusufa) Nermin, rođen 1. 9. 1976. godine, ubijen početkom rata 1992. godine, nakon što se zatekao na području Karakaja, opština Zvornik. Još uvijek nisu pronađeni posmrtni ostaci. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, nije identifikovan, nestao 9. 4. 1992. godine u mjestu Jordan, opština Zvornik;

Hakić (Rama) Ramiz, rođen 14. 6. 1922. godine u Srebrenici, bio u Ljuboviji 1993. godine, ubijen negdje na Ljubovijskom mostu ili oko njega i nikada nije pronađen. On je 1992. godine otišao kod sestre Zulfe u Ljuboviju i tu je bio do 1993. godine kada je krenuo da pređe Drinu i tada je i ubijen. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, nije identifikovan, nestao 1. 5. 1994. godine u Ljuboviji (tada SR Jugoslavija, a sada Republika Srbija);

Hakić (Ramiza) Vejsil, rođen 11. 12. 1955. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNA metodom, nestao 11. 7. 1995. godine;

Hakić (Vejsila) Elvir, rođen 11. 8. 1975. godine u Zvorniku, ubijen 1995. godine, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNA metodom, nestao 11. 7. 1995. godine;

Hakić Hamdija, ubijen 1995. godine, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima;

7 Arhiv Memorijalnog centra Srebrenica – Potočari Spomen-obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine.

8 U Bratuncu je nakon rata, najvjerovatnije kako bi se prikrilo mjesto, tragovi i počinio zločina, izvršena promjena – zamjena imena naziva osnovnih škola između škola “Vuk Karadžić” i “Branko Radičević”, jer je osnovna škola “Vuk Karadžić” bila mjesto izvršenja strašnih zločina, kako 1992. tako i 1995. godine.

Hakić (Hamdije) Nurdin, rođen 1. 1. 1975. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNA metodom, nestao 11. 7. 1995. godine;

Hakić (Hamdije) Fahrudin, rođen 1. 2. 1969. godine u Bratuncu, ubijen 1995. godine, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNA metodom, nestao 11. 7. 1995. godine;

Hakić (Hamdije) Admir, ubijen 1995. godine, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima;

Hakić Hajro, rođen 1. 3. 1995. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNA metodom, nestao 11. 7. 1995. godine;

Hakić (Hajre) Nurdin, rođen 22. 2. 1965. godine, ubijen 1995. godine, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima;

Hakić Sejad, rođen 1. 1. 1961. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNA metodom, nestao 11. 7. 1995. godine;

Hakić Senad, rođen 28. 1. 1965. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine, pronađen u masovnoj grobnici, ukopan u Memorijalnom centru u Potočarima. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH, identifikovan DNA metodom, nestao 11. 7. 1995. godine;

Hakić (Ramiza) Medo, rođen 16. 6. 1962. godine u Srebrenici, ubijen 1995. godine i još uvijek nisu pronađeni njegovi posmrtni ostaci. Evidentiran u bazi nestalih Instituta za nestale osobe BiH.

Osim ubistava i prisilnih nestanaka sa ovog područja, jedan od ispitanika je istakao i sljedeće: *“Mnoge žene Romkinje koje su silovane vide ratne zločince da su slobodni i da slobodno šetaju Srebrenicom i Bratuncem, pa se boje da bi se to moglo ponoviti... ratni zločinci trebaju odgovarati za svoja nedjela. Rat je ostavio uticaja na mene, osjeća se trauma, stresovi. Nekada se ne može da spava, vrte se slike koga si imao, a koga sad nemaš, šta se sve preživjelo i onda ne može da se spava.”*

Stradanje u Srebrenici se ogledalo i kroz uništenu pokretnu i nepokretnu imovinu. Nepokretna imovina (kuće, garaže, poslovni prostori, štale i dr.) u potpunosti je opljačkana, a zatim i uništena.

4.2.5.2. Stradanje Roma u Skelanima

Skelani su naseljeno mjesto na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine i mjesto koje je na samoj obali rijeke Drine. Sa druge obale rijeke Drine nalazi se grad Bajina Bašta u Republici Srbiji.

Romi iz Skelana bili su žrtve kako početkom rata 1992. godine tako i u genocidu 1995. godine. Jedan od intervjuisanih, stanovnik Skelana bošnjačke nacionalnosti, u razgovoru je rekao sljedeće: *“Poznato mi je da su prije rata na području Skelana živjele romske porodice, koje su stanovale u četiri kuće, a koje su se nalazile u ulici koja se nalazi sa lijeve strane puta, gledano iz pravca Rešagića prema Skelanima. Znam da su na početku rata od strane srpske vojske ubijeni neki članovi tih porodica, ali ne znam tačno navesti imena ubijenih Roma. Takođe znam da se niko od navedenih porodica nije vratio na područje Skelana i da su njihove kuće porušene tokom rata... Koliko ja znam, sve navedene komšije su pronađeni u masovnoj grobnici, a tijela su ukopana u Memorijalnom centru u Kalesiji.”*

Da su u Skelanima živjeli Romi prije izbijanja ratnih sukoba i da su bili žrtve zločina potvrđuje i činjenični supstrat optužnice protiv Slavka Milovanovića kojeg je Tužilaštvo Bosne i Hercegovine teretilo za zločine počinjene tokom 1992. godine na ovom području kako stoji:

“Tačka II 8. optužnice tereti optuženog Slavka Milovanovića da je počinio krivično djelo zločini protiv čovječnosti tako što je, u svojstvu pripadnika rezervnog sastava Centra službe bezbjednosti Sarajevo, Stanica javne bezbjednosti Skelani, MUP RS, počinio progon bošnjačkog i **romskog stanovništva** iz mjesta Rešagići i Skelani na političkoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj i vjerskoj osnovi, i to deportacijom ili prisilnim

**Devastirana
romska kuća,**
naselje Skelani,
opština Srebrenica

preseljenjem stanovništva sa teritorije na kojoj su zakonito boravili, te drugim nečovječnim djelima slične prirode učinjenim u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja.”⁹

4.2.5.3. Stradanje Roma u Trubarima

Istraživanjem se došlo do saznanja da su u selu Trubari živjeli pripadnici romske populacije. U selu su živjele porodice romske nacionalnosti prezimena Halilović i Salkić.

Od Roma iz Trubara tokom rata nestao je, navodno ubijen, Vejsil najvjerovatnije prezimena Halilović. Njegovi posmrtni ostaci su pronađeni, ali do konkretnijih podataka se nije moglo doći o mjestu pronalaska, identifikaciji, mjestu ukopa i dr.

Treba napomenuti da su na navedenom lokalitetu bila tri naselja gdje su živjeli Romi. To su Jezero, Ljutovo (gdje su živjeli Muratovići) i Ljubovoda. Romi su još živjeli u dvije kuće u mjestu Posulice. Osim toga, Romi su prije rata živjeli i kod sela Tihići, zaselak Pišonje.

Romske kuće su u toku rata popaljene. Poslije rata, kada je bilo deminiranje i čišćenje te kuće su poravnate tako da sada od njih nema nikakvog traga.

⁹ Predmet pred Sudom Bosne i Hercegovine: S1 1 K 023868 19 Kžk – Slavko Milovanović, dostupno na: <https://www.sudbih.gov.ba/Court/Case/1097>, pristupljeno 21.3.2025.

Zapaljena romska kuća, selo Trubari, opština Srebrenica

Romsko groblje, selo Trubari, opština Srebrenica

4.2.5.4. Stradanje Roma u Sasama

U naselju Kolonija, mjesna zajednica Sase, opština Srebrenica, u mjesecu maju 1992. godine izvršeno je ubistvo civila romske nacionalnosti Alage Halilović i Mejre Halilović. Prema opisu kriminalne radnje, Saša Cvetković je obučen u maskirnu uniformu i naoružan automatskom puškom doveo Zorana Halilovića, sina Alage i unuka Mejre Halilović, i naredio mu da ode u selo Lasovac, mjesna zajednica Sase, i kaže Muslimanima koji su tu živjeli da predaju oružje i da se predaju, te mu dao papir na kojem je to pisalo. Naredio mu je da to mora izvršiti do navečer toga dana inače će mu ubiti oca Alagu i nanu Mejru Halilović, teško pokretnu staricu koja je sa njim zajedno živjela u porodičnoj kući. Nakon što se Zoran Halilović nije vratio u zadanom roku, Saša Cvetković odlazi sa njemu poznatim vojnicima VRS do kuće Alage i Mejre Halilović, te nakon što Alaga dolazi do kapije ispred svoje kuće Saša Cvetković puca iz automatske puške usljed čega Alaga pada mrtav. Zatim ulazi u dvorište Alagine kuće i rafalno puca u Mejru Halilović koja je sjedila na terasi porodične kuće. Mejra je tako ubijena i ostala naslonjena na ogradu kuće.¹⁰

Prema svjedočenju svjedoka tokom sudskog postupka, njihova tijela su odvezena na lokalitet Rudnika i do danas nisu pronađena i vode se kao nestali. U presudi se dalje navodi: *“Optuženi Saša Cvetković je prilikom saslušanja na glavnom pretresu u svojstvu svjedoka izjavio da poznaje oštećene Mejru i Alagu, navodeći da su to bili majka i sin te da su oni zajedno sa Alaginim sinom živjeli u blizini njegovog stana u Sasama, s tim da je u završnoj riječi rekao da su isti bili jadni i nemoćni odnosno bolesni, nepokretni i nesposobni.”*

Za navedena ubistva, pored ostalih krivičnih djela, Sud Bosne i Hercegovine je 22. marta 2019. godine izrekao presudu u predmetu S1 1 K 023242 17 Kri kojom je optuženi Saša Cvetković oglašen krivim za krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 142. stav 1. KZ SFRJ i osuđen na 12 (dvanaest) godina zatvora.

U presudi Suda BiH navodi se da je Alaga rođen 10. 3. 1926. godine, a Mejra 12. 9. 1900. godine, što znači da je Mejra u vrijeme inkriminisanog djela imala 92, a Alaga 66 godina.

Zoran Halilović, sin Alage, iz Sasa, opština Srebrenica, kojem je Saša Cvetković naredio da odnese papir do Muslimana kako bi se predali i predali oružje kasnije je postao žrtva ratnog stradanja u Srebrenici u julu 1995. godine. U bazi nestalih osoba Instituta za nestale osobe BiH evidentiran je Zoran Halilović, sin Alage, rođen 16. 4. 1961. godine u Sasama, datum nestanka 11. 7. 1995. godine u Potočarima, opština Srebrenica, identifikovan DNA metodom.

4.2.6. STRADANJE ROMA U VLASENICI

Vlasenica je grad u sjeveroistočnoj Bosni i Hercegovini. Prije rata je na području opštine Vlasenica živjelo 33.942 stanovnika, od čega 18.727 Muslimana (Bošnjaka), a 14.359 Srba, te drugih uz određeno manje učešće. Roma je živjelo po popisu 1991. godine 221, odnosno 0,65% od ukupnog broja stanovnika.¹¹

Romi kao narod bili su žrtve rata i ratnih sukoba na području Vlasenice, uglavnom gubitkom imovine, jer su Vlasenicu napustili nekoliko mjeseci prije izbijanja rata.

Prema dostupnim informacijama, prije rata na području Vlasenice živjelo je oko 2000 Roma, i to porodice sa puno djece.

Jedan od ispitanika navodi: *“Romi su živjeli u tri sela: Barice, Toplik i Drum, a sada niko ne živi... vratili bi se mi svi, ali su došle izbjeglice i sada žive izbjeglice u našim kućama. Trenutno u tim selima sada niko ne živi od Roma, a neke kuće u ratu su opljačkane, zapaljene a neke srušene u potpunosti... na Baricama su skoro sve srušene kuće.”*

¹⁰ Vidi: Prvostepena presuda Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 1 K 023242 17 Krl od 22.3.2019. godine, dostupno na: <https://www.sudbih.gov.ba/Court/Case/1125>, pristupljeno 6.4.2025.

¹¹ Izvor: Federalni zavod za statistiku.

Romsko groblje, opština Vlasenica

Prije rata Romi su uglavnom radili u firmi “Finali” iz Vlasenice, a djeca su išla u školu. Sada Romi sa područja Vlasenice žive u Evropi i ostatku svijeta.

Jedan ispitanik se sjeća da su u Vlasenici živjele porodice: Osmanović, Sejdić, Čizmić, Hrustić, Sejdović, Hamidović i Omerović.

Na **Baricama** su živjele porodice:

Ismet Osmanović sa svojom porodicom koja je brojala 10 članova;
Mehmedalija Osmanović sa svojom porodicom koja je brojala pet članova;
Ahmet Sejdić sa svojom porodicom koja je brojala devet članova;
Hajro Hrustić sa svojom porodicom koja je brojala osam članova;
Nezir Hamidović sa svojom porodicom koja je brojala 11 članova;
Muradif Hrustić sa svojom porodicom koja je brojala sedam članova;
Ibrahim Hrustić sa svojom porodicom koja je brojala devet članova;
Ismet Hrustić sa svojom porodicom koja je brojala osam članova;
Delija Omerović sa svojom porodicom koja je brojala devet članova;
Akif Hamidović sa svojom porodicom koja je brojala šest članova;
Krajina Hamidović sa svojom porodicom koja je brojala pet članova;
Bajro zv. Bego Sejdić sa svojom porodicom koja je brojala devet članova.

Na **Drumu** su živjeli:

Mujo Omerović sa svojom porodicom koja je brojala 10 članova;
Krajina Sejdović sa svojom porodicom koja je brojala 16 članova;

Devastirano romsko naselje Ciganluk, opština Zvornik

Rahman Hrustić sa svojom porodicom koja je brojala 11 članova;
 Fazlija Hrustić sa svojom porodicom koja je brojala 10 članova;
 Redžo Sejdović sa svojom porodicom koja je brojala osam članova.

U **Topliku** su živjeli:

Hasan Hrustić sa svojom porodicom koja je brojala 10 članova;
 Sejfo Hrustić sa svojom porodicom koja je brojala osam članova;
 Ragib Hrustić sa svojom porodicom koja je brojala 11 članova;
 Šaban Hrustić sa svojom porodicom koja je brojala tri člana.

4.2.7. STRADANJE ROMA NA PODRUČJU OPŠTINE MILIĆI, NASELJE NOVA KASABA

Milići su grad u istočnoj Bosni i Hercegovini. Nova Kasaba je mjesna zajednica u opštini Milići, gdje je prije rata živjelo 1042 stanovnika, od toga 814 Muslimana (Bošnjaka), 76 Srba, 11 Jugoslovena i 141 Ostali. U grupi Ostalih osnovano se pretpostavlja da je znatan broj Roma.¹² U Novoj Kasabi je postojao zaselak Ciganluk koji je smješten pored rijeke Jadar, gdje su stanovale romske porodice. Na početku rata, u proljeće 1992. godine, romske porodice su protjerane iz svojih kuća. Ispitanik koji je prije rata živio u Novoj Kasabi izjavio je: *“U Novoj Kasabi je živjelo oko 80 članova romske populacije. Znam da su tu živjele porodice Suljić i Tursunović, dok porodice prezimena Cibralić i Đekić nisu se izjašnjavali kao Romi već kao Muslimani. U ratu je stradalo osam ili devet Roma.”*

¹² Izvor: Nacionalni sastav stanovništva: Rezultati po opštinama i naseljenim mjestima 1991, Bilten 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993.

**Romsko
devastirano
naselje,** Nova
Kasaba, opština
Milići

Na osnovu spomen-obilježja ubijenim u Novoj Kasabi da se zaključiti da, pored ostalih ubijenih, imaju evidentirane osobe prezimena Suljić i Tursunović za koje se osnovano pretpostavlja da se radi o Romima, i to:

Tursunović (Šaban) Salko, 1918–1993;
Tursunović (Zerif) Šerifa, 1928–1993;
Tursunović (Emin) Hasan, 1945–1992;
Tursunović (Džulaga) Hanija, 1930–1992;
Suljić (Suljo) Obran, 1942–1995;
Suljić (Hašim) Džafer, 1921–1995;
Suljić (Zuhdija) Safeta, 1942–1992;
Suljić (Džafer) Ševala, 1972–1995.

Trenutno se niko od Roma u Novu Kasabu nije vratio. Pojedinci povremeno dolaze i obilaze svoje kuće koje su u znatnoj mjeri oštećene ili srušene.

4.2.8. STRADANJE ROMA U ZVORNIKU

Teritorija opštine Zvornik prostire se na površini od 387 kvadratnih kilometara i nalazi

Spomen obilježje ubijenim mještanima,
Nova Kasaba, opština Milići

se u sjeveroistočnoj Bosni. Prije rata je, po popisu iz 1991. godine, na teritoriji opštine Zvornik živjelo 81.295 osoba, od toga 48.102 Muslimana (Bošnjaka) i 30.863 Srbina. Vidimo da su to najbrojniji narodi, a Roma je po popisu bilo 269 ili 0,33%.¹³

Stradanje Roma u Zvorniku zabilježeno je odmah na početku rata 1992. godine. Zabilježeno je da je ubijen Mevludin Adilović, koji je odveden od svoje kuće 9. 4. 1992. godine i ubijen na Branjevu. Također, njegova braća Rahman i Izet Adilović odvedeni su 1992. godine i ubijeni iste godine na Kuli. Naime, po saznanjima, *“Srbi u civilki su došli na početku rata 1992. godine... i Mevludinu su rekli da ponese ličnu kartu sa sobom i da ide sa njima na ispitivanje. Odvedeni su i drugi, kao i njegov brat Izet, koji je sveden u Srpsku Varoš... Tu su ih gazili i tukli.”* Tijelo Mevludina Adilovića pronađeno je u Kazanbašči u masovnoj grobnici. Sa njim je pronađen i jedan brat Rahman, a drugi brat Izet pronađen je na Crnom Vrh. Mevludin je identifikovan putem DNA metode i ukopan na mezarju Kula.

Prema kazivanju svjedokinje: *“Iz Kazanbašče iz masovne grobnice su kupili sa mašinama i odvozili na Crni Vrh. Osim Crnog Vrh iz Kazanbašče su prebacivali i na Ramin grob. Ja sam jednu večer otišla u Srbiju sa djecom da se malo odmorim i gledam sa prozora kako bager vadi tijela i stavlja u kamion i odvoze ih dalje. To sam gledala iz Malog Zvornika iz naselja.”*

Višegodišnjom kaznom zatvora prvostepeno su osuđeni Dušan Spasojević, Ratko Todorović i Radomir Škiljević zbog ratnog zločina počinjenog u upravnoj zgradi preduzeća „Novi izvor“ u Zvorniku, gdje je bio formiran logor, a među žrtvama u logoru bila je osoba romske nacionalnosti, B. M., koja je bila žrtva fizičkog i seksualnog maltretiranja.

4.2.8.1. Stradanje Roma u Skočiću

Skočić je naseljeno mjesto u opštini Zvornik. Nalazi se u blizini puta M19, na udaljenosti 17 kilometara od Zvornika u pravcu Bijeljine. Prema popisu stanovništva 1991. godine, tu su živjela 554 stanovnika. Od toga je bilo 412 Muslimana (Bošnjaka), 107 Srba, jedan Jugosloven i 34 ostalih.¹⁴

U Skočiću je počinjen jedan od najstrašnijih zločina prethodnog rata na prostoru Bosne i Hercegovine. Jedan od preživjelih tog zločina je Zijo Ribić, koji u svojoj priči ističe da je sve: *“započelo u selu Skočić, a ubistva vršena u selu Malešić, opština Zvornik... Sjećam se da su Simini četnici, paravojna jedinica iz Srbije, došli u selo dana 12. 7. 1992. godine, oko šest sati popodne, sa vojnim kamionima. Prošli su pored kuće gdje smo mi bili skupljeni u jednoj kući, kuća je bila od Hamdije Ribića. Simini četnici su otišli do džamije i mi smo čuli detonaciju, ali nismo znali šta se dešava. Zatim su se vratili do te kuće gdje smo mi bili i tada su počeli da nas udaraju i tuku. Tu su vršili i silovanja. Zatim su nas izveli iz kuće i razdvojili muškarce i žene, te su i tu počeli opet da nas tuku. Natjerali su nas na kamione, odvojeno muškarce i žene. Maltretiranje u Skočiću je trajalo oko sat vremena. Povezli su nas i vidio sam da smo u Kozluku kod džamije skrenuli. Tu su stali i odvojili su tri djevojke, moje rodice, ne bih navodio sada imena... One su kasnije korištene kao seksualno roblje i silovane su nakon toga. Dovezli su nas u Malešić, i muške i ženske. Ja sam tada počeo plakati. Tu su nas počeli opet udarati, a sjećam se da je bilo i silovanja. Odvodili su ljude iza kamiona i čuli su se jauci i pucnjevi. Nakon kraćeg vremena jedna djevojka Dragana Džekić, koja je bila u Siminim četnicima, me je uzela za ruku, rekla mi da ne plačem i da me vodi kod majke. Dragana me vodi ispred kamiona i ja sam čuo pucanj i osjetio sam ubod nožem u vrat i pao sam. Mislili su da sam mrtav. Bacili su me u jamu sa tijelima. U toku počinjenog zločina u mom selu Skočić ubijeno je 27 osoba romske nacionalnosti, koji su ubijeni svi u selu Malešić, a u Skočiću su nas samo tukli, maltretirali i silovali ženske. Silovanja je također bilo, ne znam koliko tačno, i u Skočiću i u Malešiću.*

¹³ Izvor: Federalni zavod za statistiku.

¹⁴ Izvor: Nacionalni sastav stanovništva: Rezultati po opštinama i naseljenim mjestima 1991, Bilten 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993.

Devastirano romsko naselje, Skočić, opština Zvornik

Zijo Ribić, svjedok ratnog stradanja
Roma u romskom naselju Skočić,
opština Zvornik

**Istraživači Dervo Sejdić,
Ejub Zukić i Omer
Gabela**, naselje Skočić,
opština Zvornik

Kuće iz sela Skočić su bile opljačkane, a bilo je oko 30-ak kuća. Od romske populacije nema niko da se vratio... Ubijeni Romi iz Skočića su pronađeni u masovnoj grobnici na Crnom Vrh, opština Zvornik, a meni su za oca i majku javili 2007. godine, a sestre 2016. i 2017. godine."

Zijo ističe da su u selu Malešić, opština Zvornik, mjesna zajednica Kozluk, ubijeni njegova rodbina, rođaci i komšije iz sela Ribića. Radi se o primarnoj masovnoj grobnici koja je vjerovatno u toku rata premještena na Crni Vrh, opština Zvornik.

"U Skočiću stradalo – ubijeno je 27 osoba, a tri djevojčice je odvojeno na putu prema Malešiću, i ja, koji sam preživio i koji sam bio ranjen u nadlakticu lijeve ruke od metka, vjerovatno iz puške papovke, koja ima i nož na sebi. Imam ožiljak na potiljku od noža. Želim istaći da je majka prilikom smrti bila u devetom mjesecu trudnoće", ističe Zijo.

Za imovinu u selu Zijo kaže da su kuće u selu Skočić bile devastirane i opljačkane, a oštećeni su bili i prateći objekti (garaže, šupe, štale).

Za izvršioce počinjenog zločina, Zijo kaže: *"Znam da su počinioci zločina u mom selu bili pripadnici paravojne jedinice Simini četnici."*

Utvrđena su imena ubijenih iz sela Skočić, a spisak navodimo kako je prezentovano u izmijenjenoj optužnici, sa zatamnjenim godinama starosti, i to:

1. Aganović Mehmed, 1921–1992;
2. Aganović Bisera, 1920–1992;
3. Aganović Esed, 1961–1992;
4. Aganović Zekira, zvana Muradija, 1961–1992;
5. Aganović Beriz, 1979–1992;
6. Aganović Šerifa, 1951–1992;
7. Aganović Ešefa, 1941–1992;
8. Aganović Mirzet, zvani Šaban, 1980–1992;
9. Bajrić Džemila, 1928–1992;
10. Bajrić Zumra;
11. Ferhatović Muška, zvana Bisera, 1941–1992;
12. Nuhanović Ziba, 1935–1992;
13. Nuhanović Hadžira, 1905–1992;
14. Ribić Ismet, 1959–1992;
15. Ribić Sarajka, 1931–1992;
16. Ribić Mehmed, 1934–1992;
17. Ribić Rahima, 1934–1992;
18. Ribić Šemsudin, zvani Šemso;
19. Ribić Biber, 1930–1992;
20. Ribić Ševka, koja je tada bila u poodmakloj trudnoći, 1963–1992;
21. Ribić Sabrija, 1990–1992;
22. Ribić Zlatija, koju su prije lišenja života silovali, 1979–1992;
23. Ribić Ismeta, 1989–1992;
24. Ribić Zlata, 1992–1992;
25. Ribić Suada, 1987–1992;
26. Ribić Zijada, 1988–1992;
27. Ribić Almasa, 1988–1992.

Kantonalno tužilaštvo Tuzlanskog kantona vodilo je istragu o ubistvu 34 osobe romske nacionalnosti u mjestu Skočić, opština Zvornik, 26. juna 1992. godine. Uvidom u navedeni spisak i spisak osoba navedenih na spomen-obilježju može se primijetiti da ima i drugih osoba koje su navedene na spomeniku, a nema ih na ovom spisku koji je utvrdio Viši sud u Beogradu. To su sljedeća imena:

Ribić (Ismet) Ilijaz, 1976–1992;
 Nuhanović (Aljo) Arif, 1934–1992;
 Bajrić (Ramo) Šaban, 1932–1992;
 Ahmetović (Muharem) Šemsudin, 1968–1992;
 Alić (Hasan) Alija, 1939–1992;
 Dedović (Avdija) Avdija, 1960–1992;
 Jamaković (Ilijaz) Mehmed, 1949–1992;
 Junuzović (Nedim) Halil, 1969–1992;
 Mehmedović (Džemil) Šaćir, 1952–1992;
 Tahirbegović (Derviš) Ahmet, 1911–1992;
 Vehapi (Ćazim) Džemalija, 1962–1992;
 Vehapi (Ćazim) Dževad, 1972–1992.

Osim postupaka pred Višim sudom u Beogradu – Odjeljenje za ratne zločine, za počinjeni zločin u Skočiću postupali su i pravosudno-sigurnosni organi Bosne i Hercegovine, konkretnije Kantonalno tužilaštvo Tuzlanskog kantona, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine i Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA).

4.2.9. STRADANJE ROMA U SAPNI

Sapna je smještena u sjeveroistočnoj Bosni i Hercegovini. Teritorijalno pripada Tuzlanskom kantonu. U administrativnom pogledu Sapna je kao općina počela egzistirati od 18. marta 1998. godine, kada se odlukom Federalnog parlamenta prvi put sastalo općinsko vijeće. Općina Sapna je nastala podjelom opštine Zvornik na dva dijela: na opštinu Zvornik u RS-u i općinu Sapna u FBiH.¹⁵

4.2.9.1. Stradanje Roma u Vrloj Strani, Biberovićima i Donjem Zaseoku

Romi su živjeli na području Sapne u mjestima Vrla Strana, Biberovići i Donji Zaseok. Jedan od ispitanika navodi sljedeće: *“Mi smo živjeli prije rata u selu Vrla Strana, tada opština Zvornik, a sada opština Sapna. Tada je u selu bilo 12 kuća romske nacionalnosti. Kada je počeo rat, mještani Vrle Strane su bili protjerani iz svojih kuća, tako da su kasnije bili kao izbjeglice. Bili su primorani da napuste svoje kuće kada je uslijedio napad srpske vojske. Prvo su pobjegli u šumu, gdje su proveli šest noći, a zatim su dalje otišli u Zukiće.”*

U Vrloj Strani su živjele romske porodice Biberovići i Musići. Ispitanik navodi sljedeće: *“Jedno lice romske nacionalnosti Mirsad Biberović, sin Rahmana, bio je zarobljen u toku rata i zatvoren u Karakaju. Dok je bio u zarobljeništvu, tukli su ga i od toga su mu slomljena četiri rebra. Vezan je za radiator, vezan je i tučen... Mirsad je bio zatvoren više od dva mjeseca. Mirsad je sada bolestan i živi u Francuskoj.”*

Treba istaći da je početkom maja 1992. godine srpska vojska napala područje Sapne, a između ostalog i naselja D. Zaseok – Vrla Strana. Tom prilikom je ubijen određen broj stanovnika ovog naselja, a također se vršilo zarobljavanje i držanje u zatočeništvu žena i djece, da bi na kraju stanovništvo tih naselja bilo razmijenjeno 10. jula 1992. godine. Navedene osobe su držali u džamiji u Đulićima.

Poslije rata Romi su uspjeli da dobiju donacije i da izgrade kuće u Vrloj Strani, općina Sapna.

¹⁵ Vidi: <https://opcinasapna.ba/2015-06-30-12-33-02/historija>, pristupljeno 9. 4. 2025.

4.2.10. STRADANJE ROMA U BIJELJINI

Teritorijalno opština Bijeljina je smještena na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine. Bijeljina je po popisu stanovništva 1991. godine imala 96.988 stanovnika. Od toga je 30.229 Muslimana (Bošnjaka) i 57.389 Srba, dok je drugih bilo znatno manje. Roma je u Bijeljini 1991. godine bilo 1746, što predstavlja 1,80%. Radi se o opštini u kojoj je po popisu iz 1991. godine bilo najviše Roma na području Podrinja, prema procjeni ispitanika, oko 2000 osoba je živjelo u Bijeljini prije rata, a za vrijeme rata oko 1000 osoba. Romi na području Bijeljine bili su izloženi ratnom progonu, premlaćivanju, mobilizaciji u vojsku i seksualnom nasilju.

Jedna ispitanica je izjavila sljedeće: *“Kada je počeo rat, srpska vojska je došla i otjerala mog supruga na liniju na Majevicu. Na liniji je bio četiri godine. Kasnije je obolio od tuberkuloze (nakon rata) i umro. Dok je on bio na liniji, ja sam pokušavala da prehranim svoju porodicu... Bili smo više gladni nego siti u ratu. Tokom noći dolazila je vojska u selo i u moju kuću. Vojnik je pucao za mojim djetetom, umalo ga nije ubio. Donesu nam u selo brašno i hljeb i prospu po avliji kako mi ne bismo imali da jedemo. Jednom su dolazili i pucali u šerpe koje sam imala kako ne bih imala u čemu da im napravim jelo. Svašta sam preživjela, razna zlostavljanja. Ja vjerujem da je sve što se desilo nama tokom rata je što smo bili Romi.”*

Stradanje Roma se događalo i na području Mitrovice u Republici Srbiji. Početkom rata 1992. godine odvojen je od svoje porodice Šefik Beganović, sin Ešefa, i od tada se ništa ne zna o njegovoj sudbini. Odvojen je ispred autobusa tako što mu nisu dali da uđe u autobus, a to su dozvolili njegovoj supruzi i djeci (dvije kćerke). Jedna ispitanica navodi da je bilo silovanja i seksualnog zlostavljanja, pa kaže: *“Poznajem žene koje su silovane, jedna od njih je i moja jetrva, koja se u tom periodu porodila, tako reći u četeresnici je bila kada je došla u naše selo vojska. Meni su naredili da se skinem, ali kada sam podigla majicu i kada su vidjeli da sam bila mršava, nisu htjeli i pustili su me. Tada su silovali moju jetrvu i još jednu ženu.”*

Osim toga, na prostoru Bijeljine bilo je i pljačke imovine.

Svjedok nemilih ratnih događaja kaže: *“Tokom rata vojska je dolazila u pljačku u naše mjesto po bijelu tehniku, televizore, zlato, novac. Sa automatima uperenim u nas, mi nismo smjeli da maknemo od straha i da mi ne ubiju djecu. Jednom su došli da mi odnesu šporet, ja sam od straha i zlostavljanja izvukla obarač od bombe i htjela sam da ubijem vojsku, sebe i djecu. Kada su vidjeli da sam ozbiljna, odustali su i ostavili šporet. Nisam imala ogrjeva pa sam umjesto drva koristila neku staru obuću tokom zime da se djeca ugriju. Skidali su i crepove sa kuća.”*

Na području opštine Bijeljina bio je logor Batković, kroz koji su prošli mnogi zarobljenici kao i osobe romske nacionalnosti. U tom logoru je osoba romske nacionalnosti inicijala H. N. iz Srebrenice bila zatočena šest mjeseci u toku 1995. godine.

Nakon završetka rata Romi povratnici zatekli su, kako kažu, porušene kuće do temelja. *“Tu su bile izbjeglice kod nas u kući. Tražila sam da mi izbjeglica vrati zemlju i kuću, a ta žena me je htjela motikom udariti. Bilo je još romskih kuća porušениh, a kasnije su se kroz donaciju pravile. I meni je kuća napravljena.”*

4.3.

Prikaz počinjenih zločina nad Romima

U nastavku se nalaze podaci o počinjenim zločinima nad Romima na području Podrinja koji su, prema prikupljenim saznanjima, procesuirani od strane nadležnih sigurnosno-pravosudnih organa.

Tabela 5. Prikaz stradanja Roma u Podrinju kroz sigurnosno-pravosudni sistem

Red. br.	KRATAK OPIS DOGAĐAJA – KRIVIČNOG DJELA	ZAKONSKA OBILJEŽJA KRIVIČNOG DJELA	PROCESUIRANJE KOD NADLEŽNIH ORGANA	IZREČENE KRIVIČNOPRAVNE SANKCIJE
1.	Ubistva osoba romske nacionalnosti u mjestu Skočić, opština Zvornik, tokom jula 1992. godine i držanje Romkinja u seksualnom ropstvu poslije tog događaja.	Krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz čl. 142. st. 1. prezetog KZ SFRJ u vezi čl. 22. istog zakona.	- Tužilaštvo za ratne zločine R. Srbije - Viši sud u Beogradu – Odjeljenje za ratne zločine - Tužilaštvo BiH - SIPA	Apelacioni sud u Beogradu – Odjeljenje za ratne zločine: - Tomislav Gavrić: 8 godina zatvora; - Zoran Alić: 5 godina zatvora; - Zoran Đurđević: 8 godina zatvora.
2.	Ubistvo Alage i Mejre Halilović u mjestu Sase, opština Srebrenica, tokom 1992. godine.	Krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz čl. 142. prezetog KZ SFRJ.	- Tužilaštvo BiH - Sud BiH	Saša Cvetković osuđen na 12 godina zatvora.
3.	Zločin počinjen u upravnoj zgradi preduzeća “Novi izvor” u Zvorniku (logor) – u logoru je bila osoba romske nacionalnosti B. M., koja je bila žrtva fizičkog i seksualnog maltretiranja.	Krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz čl. 142. i ratni zločin protiv ratnih zarobljenika iz člana 144. prezetog KZ SFRJ.	- Kantonalno tužilaštvo Tuzlanskog kantona; - Kantonalni sud u Tuzli.	- Dušan Spasojević – 5 godina i 8 mjeseci zatvora; - Ratko Todorović – 5 godina i 1 mjesec zatvora; - Radomir Škiljević – 3 godine i 6 mjeseci zatvora.
4.	Progon osoba romske i bošnjačke nacionalnosti u mjestima Rešagići i Skelani, opština Srebrenica, tokom 1992. godine	Zločini protiv čovječnosti iz čl. 172. st. 1. tačka h) u vezi sa čl. 172. st. 1. tačka k) KZ BiH, a sve u vezi sa članom 180. stav 1. KZ BiH.	- Tužilaštvo BiH - Sud BiH	Slavko Milovanović oslobođen optužbe.
5.	Ubistvo Rame Ramovića i dr. u Miljevini, opština Foča, tokom 1992. godine.	Krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz čl. 142. st. 1. KZ SFRJ u vezi sa čl. 22. istog zakona.	- Okružno tužilaštvo u Trebinju - Okružni sud u Trebinju	Krivični postupak u toku protiv Ilije Eleza, zv. Ico, pred Okružnim sudom u Trebinju.
6.	Ubistvo osoba romske nacionalnost na području Nove Kasabe.	Nepoznato	- Tužilaštvo BiH - SIPA	-

Prema ovim pokazateljima, uviđa se ukupan broj od šest postupaka pred sigurnosno-pravosudnim organima u Bosni i Hercegovini te u Republici Srbiji. Do sada pred nadležnim sudovima pravosnažno su okončana četiri postupka, tri postupka sa osuđujućim presudama za zločine počinjene nad Romima, ili i Romima u okviru drugih predmeta, dok je jedan predmet završen oslobađajućom presudom za optuženog (predmet Slavko Milovanović) (Tabela 5).

Tabela 6. Romi kao žrtve zločina razvrstani po opštinama i po oblicima zločina

PODRUČJE OPŠTINE	UBISTVO ¹⁶	PRISILNI NESTANAK	SILOVANJE	LOGOR	RANJAVANJE
Foča	1	-	1	8	-
Goražde	-	-	-	-	2
Bratunac	5	1	-	-	-
Srebrenica	29	3	-	-	-
Milići	8	-	-	-	-
Zvornik	59	3	4	1	2
Sapna	-	-	1	-	-
Bijeljina	1	1	2	1	-
UKUPNO	103	8	8	10	4

Tabela 6. pokazuje određene oblike zločina počinjene na područjima pojedinih opština Podrinja. Shodno podacima, najviše ubistava bilo je u Zvorniku i Srebrenici, i to 29, odnosno 59.

Tabela 7. Spolna struktura žrtava Roma razvrstanih po opštinama Podrinja

PODRUČJE OPŠTINE	SPOL	UBISTVO	PRISILNI NESTANAK	SILOVANJE	LOGOR	RANJAVANJE
Foča	M	1	-	-	4	-
	Ž	-	-	1	4	-
Goražde	M	-	-	-	-	1
	Ž	-	-	-	-	1
Bratunac	M	5	1	-	-	-
	Ž	-	-	-	-	-
Srebrenica	M	28	3	-	-	-
	Ž	1	-	-	-	-
Milići	M	4	-	-	-	-
	Ž	4	-	-	-	-
Zvornik	M	39	3	-	1	1
	Ž	20	-	4	-	1
Sapna	M	-	-	1	-	-
	Ž	-	-	-	-	-
Bijeljina	M	1	1	-	1	-
	Ž	-	-	2	-	-
UKUPNO	M	78	8	1	6	2
	Ž	25	-	7	4	2
		103	8	8	10	4

Prema spolnoj strukturi žrtava u podrinjskim opštinama, dominantno je stradanje muškaraca te silovanje žena.

¹⁶ Napominjemo da ima žrtava koje su stradale kao pripadnici Armije RBiH, ali su uzeti u razmatranje kroz ovaj naučnoistraživački projekt.

Tabela 8. Oblici zločina u odnosu na starosne kategorije Roma kao žrtava zločina

		OBlici ZLOČINA				
STAROSNA STRUKTURA ROMA ŽRTAVA ZLOČINA		UBISTVO	PRISILNI NESTANAK	SILOVANJE	LOGORI	RANJAVANJE
Starosne kategorije	do 5	6	-	-	2	-
	5–14	3	-	3	3	-
	14–18	3	1	2	1	1
	18–21	4	-	-	-	-
	21–30	15	1	-	2	-
	30–40	17	4	-	-	-
	40–50	6	-	-	1	-
	50–60	10	-	-	-	-
	60–70	7	1	-	-	-
	70 i više	7	1	-	-	-
Neutvrđeno		25	-	3	1	3
Ukupno:		103	8	8	10	4

Iz ove analize (Tabela 8) zaključuje se brutalnost zločina i stradanje svih dobnih skupina, od djece do pet godina do starijih osoba preko 70 godina (Tabela 9).

Tabela 9. Oblici zločina u odnosu na starosne kategorije i spol

		OBlici ZLOČINA					
STAROSNA STRUKTURA ROMA ŽRTAVA ZLOČINA		SPOL	UBISTVO	PRISILNI NESTANAK	SILOVANJE	LOGORI	RANJAVANJE
Starosne kategorije	do 5 god.	M	1	-	-	1	-
		Ž	5	-	-	1	-
	5-14	M	2	-	-	1	-
		Ž	1	-	3	2	-
	14-18	M	3	1	-	1	1
		Ž	-	-	2	-	-
	18-21	M	4	-	-	-	-
		Ž	-	-	-	-	-
	21-30	M	13	1	-	1	-
		Ž	2	-	-	1	-
	30-40	M	15	4	-	-	-
		Ž	2	-	-	-	-
	40-50	M	5	-	-	1	-
		Ž	1	-	-	-	-
	50-60	M	6	-	-	-	-
		Ž	4	-	-	-	-
	60-70	M	3	1	-	-	-
		Ž	4	-	-	-	-
	70 i više	M	4	1	-	-	-
		Ž	3	-	-	-	-
	Neutvrđeno	M	22	-	1	1	1
		Ž	3	-	2	-	2
UKUPNO		M	78	8	1	6	2
		Ž	25	-	7	4	2
			103	8	8	10	4

O posljedicama ratnih dešavanja na području Podrinja može se zaključiti po broju Roma koji su živjeli u Bosni i Hercegovini po popisu stanovništva iz 1991. godine¹⁷ kao i po popisu iz 2013. godine.¹⁸

¹⁷ Izvor: Federalni zavod za statistiku – podaci pribavljeni za potrebe predmetnog istraživanja.

¹⁸ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. *Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini 2013: Etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik*. Dostupno na: https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/Knjiga2/K2_B_E.pdf, pristupljeno 14. 4. 2025.

Tabela 10: Prikaz izjašnjenja stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti

STANOVNIŠTVO PREMA IZJAŠNENJU O NACIONALNOJ PRIPADNOSTI	ROMI	
	1991.	2013.
Bosna i Hercegovina	8864	12.583
Federacija BiH	-	10.036
Republika Srpska	-	2057
Brčko distrikt BiH	-	490

Prema pokazateljima koji su dobijeni na popisu stanovništva 1991. i 2013. godine, može se zaključiti da je broj stanovnika koji su se izjasnili kao Romi porastao sa 8864, koliko ih je bilo 1991. godine, na 12.583 stanovnika, koliko ih je bilo 2013. godine za područje Bosne i Hercegovine (Tabela 10).

Osim nacionalne pripadnosti, važan indikator su izjašnjenja o maternjem – romskom jeziku po popisu stanovništva iz 1991. i 2013. godine.¹⁹

Tabela 11: Prikaz izjašnjenja stanovništva o maternjem jeziku

STANOVNIŠTVO PREMA IZJAŠNENJU O MATERNJEM JEZIKU	ROMSKI JEZIK	
	1991.	2013.
Bosna i Hercegovina	10.430	5495
Federacija BiH	-	3918
Republika Srpska	-	1341
Brčko distrikt BiH	-	236

Bitna činjenica koja se odmah zapaža jeste da je broj osoba koje su se izjasnile da koriste romski jezik kao svoj maternji jezik znatno manji od broja osoba koje su se izjasnile da pripadaju romskoj nacionalnosti (Tabela 11). Broj Roma po popisu iz 2013. godine bio je 12.583, a broj osoba koje su se izjasnile za romski maternji jezik je 5495 za područje Bosne i Hercegovine (Tabela 11). Zaključuje se da je za više od 50% manji broj osoba koje koriste romski jezik od broja osoba romske nacionalnosti.

Direktne posljedice rata po romsku populaciju nužno se mogu uvidjeti kroz komparaciju podataka o popisu stanovništva za područje Podrinja iz 1991.²⁰ i 2013. godine.²¹

Tabela 12: Prikaz izjašnjenja stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti

STANOVNIŠTVO PREMA IZJAŠNENJU O NACIONALNOJ PRIPADNOSTI U OPŠTINAMA PODRINJA	ROMI	
	1991.	2013.
Foča	32	3
Foča FBiH – Ustikolina	-	1
Goražde	64	29
Novo Goražde	-	0
Čajniče	0	0
Rudo	0	0
Višegrad	0	2
Bratunac	154	8
Srebrenica	161	4
Vlasenica	221	3
Milići	-	9
Zvornik	269	1
Sapna	-	30
Bijeljina	1746	496
UKUPNO	2647	586

Izvršenom analizom dolazi se do zaključka da je po popisu iz 1991. godine na ovom području živjelo 2647 osoba romske nacionalnosti. Ako uzmemo u obzir popis stanovništva 2013. godine, može se konstatovati da je na tom istom području živjelo 586 osoba romske nacionalnosti.

Sada na području Podrinja živi samo 22% populacije romske nacionalnosti od prvobitne sa popisa stanovništva 1991. godine (Tabela 13).

20 Izvor: Federalni zavod za statistiku – podaci pribavljeni za potrebe predmetnog istraživanja.

21 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, op. cit.

Tabela 13: Prikaz izjašnjenja stanovništva o maternjem jeziku u opštinama Podrinja

STANOVNIŠTVO PREMA IZJAŠNENJU O MATERNJEM JEZIKU U OPŠTINAMA PODRINJA	ROMSKI JEZIK	
	1991.	2013.
Foča	37	3
Foča FBiH – Ustikolina	-	0
Goražde	73	3
Novo Goražde	-	0
Čajniče	0	0
Rudo	0	0
Višegrad	0	10
Bratunac	68	0
Srebrenica	168	0
Vlasenica	243	5
Milići	-	0
Zvornik	239	0
Sapna	-	11
Bijeljina	2483	410
UKUPNO	3311	443

Prema popisu stanovnika iz 1991. godina, na području opština Podrinja 3311 osoba se izjasnilo da im je romski jezik maternji jezik, da bi 2013. godine taj broj bio 443.

5.

Zločini silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja nad Romkinjama i Romima tokom rata u BiH u periodu 1992–1995. godine

Ratna silovanja u BiH bila su sistematska i masovna. To je bilo posebno izraženo u kontekstu etničkog čišćenja, gdje je seksualno nasilje bilo korišteno kao sredstvo širenja terora. Žrtve su bile uglavnom žene, ali i muškarci, a često su seksualna zlostavljanja bila pratioci drugih zločina poput ubistava, mučenja i prisilnih nestanaka. Žrtve su često zatvarane u logore i druga mjesta zarobljavanja, gdje su bile seksualno zlostavljane, a mnoga silovanja su imala za cilj da zastraše zajednice, unište etničke i kulturne identitete, ili da stvore etnički "čiste" teritorije.

Romkinje često ostaju nevidljive u historijskim narativima o sukobu u BiH. Istraživanje njihovih iskustava trebalo bi da doprinese osiguravanju njihovog mjesta u kolektivnom sjećanju. Romkinje su mogle doživjeti dvostruku diskriminaciju, kao žene i kao pripadnice romske zajednice. Razumijevanje ovih specifičnih iskustava ključno je za kreiranje ciljanih intervencija. Identifikacija specifičnih potreba Romkinja koje su preživjele sukob može pomoći u osiguravanju adekvatne podrške i resursa te u razvoju relevantnih politika.

Dokumentovanjem ovih iskustava, kroz istraživanje se nastoji ponuditi edukativni alat za sprečavanje budućih sukoba te za promociju ljudskih prava i suzbijanje diskriminacije. Ova metodologija, sa fokusom na detaljna i osjetljiva pitanja, omogućava prikupljanje sveobuhvatnih podataka koji su ključni za razumijevanje i podršku Romkinjama koje su preživjele nasilje u ratu u BiH.

U uvodnom dijelu potrebno je definisati osnovne pojmove kako bi se jednostavnije pratila tema ovog izvještaja.

- **Seksualno nasilje** znači svaki seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjene seksualne komentare ili pristupe, trgovinu ljudima ili akte usmjerene protiv nečije seksualnosti, koristeći prisilu bilo koga, bez obzira na njihov odnos sa žrtvom u bilo kojem okruženju.
- **Rodno zasnovano nasilje** je nasilje koje rezultira, ili je vjerovatno da će rezultirati, fizičkom, seksualnom ili psihološkom štetom ili patnjom, zasnovanom na rodnoj diskriminaciji, očekivanjima rodni uloga i/ili rodni stereotipima, ili na temelju različitog statusa moći povezanog s rodom.
- **Rodna neravnopravnost** je osnovni uzrok rodno zasnovanog nasilja, koje nesrazmjerno pogađa žene i djevojčice koje žive u konfliktnim situacijama. Muškarci su također često žrtve seksualnog i rodno zasnovanog nasilja tokom oružanih sukoba, posebno u pritvorskim uvjetima gdje inherentna neravnoteža moći između zatvorenika i njihovih zatvorskih čuvara povećava rizik od zlostavljanja. Žene i muškarci obično trpe različite oblike zlostavljanja. Žene su češće žrtve silovanja, nerijetko od strane više počinitelja i ponavljano, te često postaju žrtve seksualnog ropstva. Muškarci su češće izloženi udarcima po genitalijama, kastraciji, silovanju stranim predmetima i prisiljavanju na izvođenje seksualnih činova na drugim zatvorenicima.
- **Kombinovani termin seksualno i rodno zasnovano nasilje** odražava dvostruku prirodu ove vrste nasilja kao seksualnog i oblika diskriminacije. Seksualno i rodno zasnovano nasilje može biti usmjereno i prema ženama i prema muškarcima, iako su žene češće žrtve ovog oblika nasilja. Uključuje silovanje, pokušaj silovanja, sve oblike seksualnog napada, seksualne prijetnje,

uznemiravanje, iskorištavanje ili ponižavanje, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju, prisilni pobačaj, trgovinu radi seksualnog iskorištavanja, seksualno ropstvo i genitalno sakaćenje žena.

- **Ratna silovanja** i drugi oblici seksualnih zlostavljanja u BiH iz perioda 1992–1995. godine predstavljaju jedan od najtežih oblika nasilja tokom rata, a ovo pitanje je postalo važno kako u kontekstu ljudskih prava tako i u međunarodnom pravu jer su brojna silovanja korištena kao oružje rata, s ciljem teroriziranja civila, uništavanja zajednica, etničkog čišćenja i sloma moralne volje stanovništva.
- **Stigma** vezana za ratna silovanja u BiH predstavlja duboko ukorijenjeni društveni problem koji je imao ozbiljan uticaj na preživjele kako na individualnom tako i na kolektivnom nivou. Seksualno nasilje tokom rata, posebno ratna silovanja, nije samo dovelo do fizičkih i psiholoških trauma već i do društvene marginalizacije, izolacije i stigmatizacije žrtava.

5.1.

Zločin silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja u toku rata u BiH u periodu 1992–1995. godine

5.1.1. DOKUMENTOVANJE ZLOČINA SILOVANJA I DRUGIH OBLIKA SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA

Ratna silovanja u BiH su bila sistematska i masovna. To je bilo posebno izraženo u kontekstu etničkog čišćenja, gdje je seksualno nasilje bilo korišteno kao sredstvo širenja terora. Žrtve su bile uglavnom žene, ali i muškarci, a često su seksualna zlostavljanja bila pratioci drugih zločina poput ubistava, mučenja i prisilnih nestanaka. Žrtve su često zatvarane u logore i druga mjesta zarobljavanja, gdje su bile seksualno zlostavljane, a mnoga silovanja su imala za cilj da zastraše zajednice, unište etničke i kulturne identitete, ili da stvore etnički "čiste" teritorije.

Dokazano je da su tokom rata u BiH muškarci bili zlostavljani u logorima, ali se o tome rijetko govorilo. Prvenstveno, seksualno zlostavljanje muškaraca često se smatra "napadom na muškost". Žrtve osjećaju duboki stid jer ne mogu uskladiti svoju traumu s društvenim očekivanjima o muškoj snazi i otpornosti. Zlostavljanje tokom rata uključivalo je fizičko nasilje, ali i psihološke metode degradacije, kao što je prisiljavanje na seksualne radnje pred drugima. Pored toga, mnogi muškarci ne prijavljuju zlostavljanje zbog straha od ismijavanja, nepovjerenja ili pogrešnih pretpostavki o njihovoj seksualnosti. Društvo, mediji i institucije često ne priznaju muške žrtve, čime dodatno pojačavaju stigmu. Iz svih ovih razloga, posljedice uključuju depresiju, PTSP, suicidalne misli te seksualnu disfunkciju, jer žrtve osjećaju izolaciju i gubitak identiteta.

Ratna silovanja u Bosni i Hercegovini tokom 1992–1995. godine predstavljaju trajnu traumu za žrtve i društvo u cjelini. Iako je mnogo učinjeno u smislu međunarodne pravde i priznanja ovih zločina, još uvijek postoji potreba za većim priznanjem žrtava, edukacijom o ovom pitanju i pružanjem podrške preživjelima. Izvori informacija o ovom pitanju dolaze iz različitih sektora: međunarodnih organizacija, državnih izvještaja, organizacija za ljudska prava, akademskih istraživanja i svjedočanstava samih žrtava.

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) osnovan je 1993. godine kako bi procesuirao ratne zločine počinjene tokom ratova na Balkanu. Sud je donio nekoliko presuda vezanih za ratna silovanja, uključujući i slučajeve silovanja i seksualnog nasilja kao ratnog zločina. Istraživanja suda, uključujući izvještaje, presude i svjedočanstva žrtava, predstavljaju ključne izvore za dokumentaciju silovanja. Poznate presude, poput Kunarac, Kovač i Vuković iz 1999. godine, koja je obuhvatila silovanja i seksualno ropstvo, utvrđuju krivičnu odgovornost za seksualno nasilje. Nakon formiranja Odjela za ratne zločine Suda BiH i usvajanja Strategije za rad na predmetima ratnih zločina, MKSJ je ustupio predmete vezane za ratne zločine počinjene u BiH bh. pravosudnim institucijama, gdje je suđenje za ratna silovanja i seksualna zlostavljanja

nastavljeno, tako da i bh. jurisprudencija obiluje dokumentacijom vezanom za ove zločine. Na kraju, važno je spomenuti i da je Sud u Beogradu donio osuđujuću presudu u slučaju seksualnog zlostavljanja i seksualnog ropstva počinjenog tokom rata u BiH.

Komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija također je zabilježila silovanja kao ratni zločin, a njeni izvještaji se koriste kao značajan izvor za međunarodnu pravnu dokumentaciju. Nadalje, izvještaji organizacija za ljudska prava, kao što su Amnesty International i Human Rights Watch, objavljeni još tokom rata, dokumentuju seksualno nasilje u BiH tokom rata.

U postratnom periodu nevladine organizacije odigrale su ključnu ulogu u dokumentovanju ratnih silovanja, ali i u pružanju neophodne stručne podrške žrtvama kroz psihosocijalnu podršku, pravnu pomoć i pružanje javnih platformi za svjedočenja. Pored toga, akademska istraživanja i studije u BiH i inostranstvu iz oblasti sociologije, prava i istorije obiluju svjedočanstvima žrtava i drugim oblicima dokumentovanja ovog oblika nasilja počinjenog tokom rata. Na kraju, važno je spomenuti veliku ulogu istraživača i novinara, koji već godinama sakupljaju i arhiviraju svjedočanstva preživjelih, koja su postala ključni izvor za razumijevanje obima i prirode ratnih silovanja.

5.1.2. RELEVANTNI ZAKONODAVNI OKVIR

Međunarodno pravo i standardi iz oblasti seksualnog nasilja u ratu

- **Krivična odgovornost**

Nakon rata procesuiranje ratnih zločina uključujući seksualno nasilje postalo je ključni aspekt međunarodnog prava, posebno u kontekstu **Ženevske konvencije** i **Statuta Međunarodnog krivičnog suda (ICC)**. Seksualno nasilje je prepoznato kao ratni zločin, zločin protiv čovječnosti, a u nekim slučajevima čak i genocid, kako je to utvrđeno u slučajevima presuda za zločine počinjene tokom rata u BiH. Nadalje, krivični zakoni u BiH prepoznaju silovanje kao zločin protiv čovječnosti, te su u suđenjima nakon rata neki počinioši osuđeni upravo po ovom osnovu.²²

- **Reparacije za žrtve**

Bosna i Hercegovina je ratificirala svih devet osnovnih UN-ovih konvencija koje se u značajnoj mjeri dotiču i prava žrtava, uključujući i preživjele seksualnog nasilja u ratu. Potrebno je ukazati i na **UN-ovu Deklaraciju osnovnih pravnih principa za žrtve krivičnih djela i zloupotrebe moći iz 1985. godine**, kojom su utvrđena osnovna prava žrtve. Iako nije obavezujući dokument, daje jasne smjernice u kojem pravcu bi država trebala djelovati kako bi se osigurali zaštita i prava žrtava. Također u okviru Vijeća Evrope donesen je niz dokumenata koji se bave pitanjem žrtava, kao i na nivou Evropske unije, gdje je pravni okvir posebno unaprijeđen usvajanjem **Direktive 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela**.

Za seksualno nasilje u ratu i prava žrtava poseban značaj ima nekoliko rezolucija donesenih u okviru Ujedinjenih nacija i Vijeća Evrope, a koje su navedene u tekstu koji slijedi.

Rezolucija 1325 "Žene, mir i sigurnost", koju je 31. 10. 2000. godine usvojilo Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija, prva je rezolucija Vijeća sigurnosti koja naglašava važnost uloge i ravnopravnog učešća žena u sprečavanju i rješavanju konflikata te izgradnji održivog mira. Ovom rezolucijom se pozivaju sve strane u oružanom sukobu da poduzmu posebne mjere da zaštite žene i djevojčice od rodno zasnovanog nasilja, a posebno silovanja ili drugih oblika seksualnog zlostavljanja, kao i svih drugih oblika nasilja u situacijama

²² Krivični zakon BiH, član 172(g): "(...) prisiljavanje drugog lica na seksualni odnos ili s njim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje), seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik teškog seksualnog nasilja."

oružanog sukoba te naglašava odgovornost svih država da okončaju nekažnjivost i krivično gone osobe odgovorne za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, uključujući one koji se odnose na seksualno i drugo nasilje nad ženama i djevojčicama, i u tom pogledu naglašava potrebu da se ovi zločini izuzmu, tamo gdje je to izvodivo, od davanja amnestije. Ovom rezolucijom Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija *“naglašava odgovornost svih država da okončaju nekažnjivost i procesuiraju odgovorne za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, uključujući one koji se odnose na seksualno i drugo nasilje nad ženama i djevojčicama, te u tom smislu naglašava potrebu da se isključe ti zločini, gdje god je to moguće, iz odredbi o amnestiji”*.

Rezoluciju Vijeća sigurnosti 1820 usvojilo je 19. juna 2008. godine Vijeće sigurnosti, a njome se naglašava da seksualno nasilje, kada se koristi kao taktika ratovanja usmjerena protiv civila, može značajno pogoršati situaciju oružanog sukoba i usporiti obnovu međunarodnog mira. U tom svjetlu, Rezolucijom se zahtijeva da sve strane u oružanom sukobu bez odgađanja poduzmu odgovarajuće mjere da zaštite civile, uključujući žene i djevojčice, od svih oblika seksualnog nasilja, što može uključiti provođenje odgovarajućih vojno-disciplinskih mjera i pridržavanje načela komandne odgovornosti, obučavanje trupa o kategoričnoj zabrani svih oblika seksualnog nasilja protiv civila, raskrinkavanje mitova koji pokreću seksualno nasilje, provjeru sposobnosti i integriteta (*vetting*) oružanih i sigurnosnih snaga da bi se sagledala eventualna ranija djela silovanja ili drugih oblika seksualnog nasilja te evakuaciju žena i djece koji su izloženi neposrednoj prijetnji seksualnog nasilja i sigurnosti. Ona također naglašava neophodnost da se krivična djela seksualnog nasilja izuzmu iz odredbi koje se odnose na amnestiju u kontekstu procesa rješavanja konflikata. To znači da osobe za koje se navodi da su počinile silovanje ili druge oblike seksualnog nasilja tokom sukoba neće biti obuhvaćene zakonom o amnestiji, odnosno sličnim mjerama koje bi imale učinak da ih se izuzme od krivičnih postupaka ili sankcija. Zemlje članice se pozivaju da ispoštuju svoje obaveze krivičnog gonjenja osoba odgovornih za takva djela, da osiguraju da sve žrtve seksualnog nasilja, posebno žene i djevojčice, uživaju jednaku zaštitu u zakonu i jednak pristup pravdi te se naglašava značaj ukidanja nekažnjivosti za takva djela kao dio sveobuhvatnog pristupa traženju održivog mira, pravde, istine i nacionalnog pomirenja.

Rezoluciju 1888 usvojilo je Vijeće sigurnosti 2009. godine, a njome se uspostavlja mandat specijalnog predstavnika o seksualnom nasilju u sukobu sa ciljem osiguranja strateškog vodstva i jačanja koordinacije, podržavaju se aktivnosti prevencije i reagovanja u sukobima te formiranja tima stručnjaka koji izgrađuju kapacitete nacionalnih institucija za unapređenje vladavine prava i promoviraju odgovornost za seksualno nasilje u sukobu. Ova rezolucija zasnovana je na revolucionarnoj Rezoluciji Vijeća sigurnosti 1820, usvojenoj 2008. godine, koja je prepoznala seksualno nasilje povezano sa sukobom kao prijetnju međunarodnom miru i sigurnosti.

Rezoluciju 1889 usvojilo je Vijeće sigurnosti 2009. godine, a njome se poziva na strategiju povećanja zastupljenosti žena u odlučivanju oko rješavanja konflikata, uključujući pokazatelje i prijedloge mehanizama monitoringa. Između ostalog, države moraju voditi posebnu evidenciju novca koji se troši na žene u postkonfliktnoj situaciji i planiranju oporavka. U istoj rezoluciji Vijeće sigurnosti navodi sljedeće:

- utvrđuje *“odgovornost svih država da ukinu nekažnjivost i da krivično gone osobe odgovorne za sve oblike nasilja počinjenog nad ženama i djevojčicama u oružanim sukobima, uključujući silovanje ili druge oblike seksualnog nasilja”* (stav 3);
- potiče države članice koje se nalaze u postkonfliktnim situacijama da *“uz konsultacije sa civilnim društvom, uključujući organizacije žena, detaljno specificiraju potrebe i prioritete žena i djevojčica i kreiraju konkretne strategije, u skladu sa svojim pravnim sistemima, da zadovolje te potrebe i prioritete, koji obuhvaćaju, između ostalog, podršku za veću fizičku sigurnosti i bolje društveno-ekonomske uslove, kroz obrazovanje, aktivnosti ostvarivanja prihoda, pristup osnovnim uslugama, posebno zdravstvenim uslugama, uključujući seksualno i reproduktivno zdravlje i mentalno zdravlje, rodno-senzitivne snage za provođenje zakona i pristup pravdi, kao i unapređenje kapaciteta za angažiranje u javnom odlučivanju na svim nivoima”* (stav 10).

Rezoluciju 1960 usvojilo je Vijeće sigurnosti 2010. godine, a njome se poziva na uspostavljanje okvira praćenja i izvještavanja seksualnog nasilja u sukobima. Imena strana u oružanom sukobu za koje se osnovano sumnja da su počinile ili bile odgovorne za sistematsko silovanje i druge oblike seksualnog nasilja u situacijama oružanog sukoba u okviru rada Vijeća sigurnosti moraju biti uključena u godišnje izvještaje o implementaciji rezolucije 1820 i 1888. Navedenu listu će Vijeće sigurnosti koristiti kao osnovu za fokusiraniji angažman Ujedinjenih nacija sa tim stranama, uključujući, po potrebi, mjere u skladu sa procedurama relevantnih komiteta za sankcije.

Rezoluciju 2467 usvojilo je Vijeće sigurnosti 2019. godine, a njome se definira pristup prevencije odgovora na seksualno nasilje povezano sa sukobom. Pristup usmjeren na preživjele ima nekoliko aspekata, uključujući: psihosocijalnu i medicinsku pomoć; mentalno, fizičko i seksualno zdravlje te brigu o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; obrazovanje; ekonomska sredstva za život; pravdu za preživjele i njihovu djecu i kažnjavanje počinitelja. Produžena trauma, stigma, siromaštvo, loše zdravlje pored često ispoljene neželjene trudnoće su efekti i učinci seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Pristup rješavanju problema zahtijeva podršku obučanih pružatelja usluga, uključujući organizacije civilnog društva, kako bi se osigurale visokokvalitetne usluge preživjelim.

Pored rezolucija usvojenih u okviru Ujedinjenih nacija, značajno je ukazati i na rezolucije usvojene na regionalnom nivou unutar Vijeća Evrope, a koje su navedene u tekstu koji slijedi.

Rezoluciju 1670 usvojila je 2009. godine Parlamentarna skupština Vijeća Evrope, a ona se odnosi na seksualno nasilje nad ženama u oružanom sukobu. Ovaj dokument navodi direktne reference na slučajeve silovanja ili drugih oblika seksualnog nasilja počinjene tokom rata na Balkanu i obznanjuje činjenicu da nije bilo gotovo nikakvog krivičnog gonjenja za silovanja ili druga djela seksualnog nasilja pred domaćim sudovima te da je hiljadama žrtava uskraćen pristup pravdi, reparaciji i obeštećenju. Između ostalog, Parlamentarna skupština poziva zemlje članice da osiguraju da silovanje ili drugi oblici seksualnog nasilja budu kodificirani kao autonomna krivična djela (što znači da se u krivičnom zakonu predvide specifične i autonomne odredbe koje se odnose na ova krivična djela) u skladu sa međunarodnim standardima kako bi se omogućilo krivično gonjenje odgovornih osoba, te da razmotre sankcioniranje zemalja koje ne žele zaštititi žene od seksualnog nasilja u oružanom sukobu ili krivično goniti počinitelje.

Preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope br. R (85)11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka (1985) državama članicama preporučuje da žrtvama osiguraju prava, zaštitu i podršku prije i u toku sudskog postupka, uključujući izvršni postupak, pravo na obeštećenje, te da istraže prednosti programa posredovanja i pomirenja.

Preporuka (87)21 o pomoći žrtvama i sprečavanju viktimizacije državama članicama sugerise provođenje viktimizacijskih anketa i drugih vrsta istraživanja, s ciljem da se prikupe podaci o potrebama žrtava i stopi viktimizacije koji bi pomogli u razvoju programa pomoći žrtvama; podizanje svijesti javnosti, a posebno javnih službi o potrebama žrtvi; osiguranje prava žrtava, uz pružanje pomoći i podrške u ostvarivanju tih prava, te jačanje kapaciteta institucija kako bi adekvatno odgovorile na potrebe žrtava. Preporuka je ukazala i na potrebu da se uspostave i jačaju nacionalne organizacije, poduzimaju mjere s ciljem prevencije kriminala, a samim tim i prevencije viktimizacije žrtava te zaštite posebno ugroženih skupina i sprečavanja njihove viktimizacije.

Relevantno domaće zakonodavstvo

Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom definira da su žrtve seksualnog nasilja u ratu civilne žrtve rata. Osnovne karakteristike zakonskog okvira koji uređuje pitanje statusa i prava civilnih žrtava rata u FBiH su da zakon koji uređuje ovu oblast istovremeno uređuje i niz drugih pitanja iz oblasti socijalne zaštite. **Izmjenama Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom iz 2016. godine** uspostavljena je Komisija za

davanje stručnog mišljenja radi utvrđivanja statusa posebne kategorije civilnih žrtava rata kao potpuno novi administrativni mehanizam za lakši sistem identifikacije žrtava seksualnog zlostavljanja i silovanja u ratu, kojima se priznaje status posebne kategorije civilnih žrtava rata. Uvođenje novog sistema iziskuje i uspostavljanje adekvatnih procedura na osnovu kojih uključeni akteri utvrđuju status posebne kategorije civilnih žrtava rata, zbog čega je donesen **Priručnik o načinu ostvarivanja statusa posebne kategorije civilnih žrtava rata u Federaciji BiH**, koji služi kao praktična podrška u radu svim akterima u postupku i kao doprinos humanijem postupanju i usvajanju etičkih i profesionalnih standarda u pristupu i radu sa preživjelim žrtvama. Službenici i druge ovlaštene osobe koje su u neposrednom ili u posrednom dodiru sa osobama koje su preživjele silovanje i seksualno zlostavljanje u ratu kroz ovaj priručnik se upoznaju sa cjelokupnim postupkom utvrđivanja statusa ove kategorije civilnih žrtava rata, kao i sa načinom rada i donošenja stručnog mišljenja Komisije za davanje stručnog mišljenja radi utvrđivanja statusa posebne kategorije civilnih žrtava rata. Priručnik je prvenstveno namijenjen osobama koje kroz svoj svakodnevni posao dolaze u kontakt sa žrtvama, kao i javnim ustanovama i organizacijama civilnog društva koje se bave zaštitom žrtava seksualnog zlostavljanja i silovanja u ratu.²³

Prema posljednjim izmjenama i dopunama **Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom** iz 2024. godine, između ostalog, djeca rođena iz ratnog silovanja imaju pravo na prioritetno korištenje zdravstvenih usluga, povoljnije uvjete školovanja do 35. godine života, prioritetno zapošljavanje i stambeno zbrinjavanje.

Iako u Federaciji BiH postoji zakonski okvir za zaštitu prava posebne kategorije civilnih žrtava rata, činjenica je da podijeljena nadležnost između Federacije BiH i kantona u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, oblasti stambenog zbrinjavanja, zapošljavanja i pravne pomoći često ove osobe dovodi u rizik od diskriminacije.

Osnovna karakteristika **Zakona o civilnim žrtvama rata u Republici Srpskoj** s aspekta žrtve jeste kratak rok koji je postavljen za podnošenje zahtjeva za priznanje statusa civilne žrtve rata, zahtjev za medicinsku dokumentaciju o liječenju koja datira najkasnije godinu dana od dana nastanka oštećenja, odnosno od dana prestanka okolnosti pod kojima je oštećenje nastalo. Posebno zabrinjava što o stepenu invalidnosti odlučuje vojna komisija.

Zakonom o žrtvama ratne torture u Republici Srpskoj uređuju se uslovi i postupak za priznavanje statusa i prava žrtava ratne torture kao posebne kategorije civilnih žrtava rata, pravo po osnovu utvrđenog statusa i način ostvarivanja, način obezbjeđivanja sredstava za ostvarivanje tih prava te druga pitanja od značaja za priznavanje statusa i prava po ovom zakonu (član 1). Žrtve su iznijele niz primjedbi na ovaj zakon, navodeći, između ostalog, da on ne uključuje zaštitu prava svih žrtava, pa bi i u praksi mogao značiti diskriminaciju. Ukazano je na ograničenost definiranja statusa koji se veže za prebivalište žrtve, bez obzira na to što se povređivanje desilo na teritoriji Republike Srpske, neprihvatanje dokumenata nadležnih institucija Federacije BiH i Bosne i Hercegovine u procesu utvrđivanja statusa žrtava ratne torture te prihvatanje isključivo mišljenja udruženja registrovanih u RS-u, dok ovakvo pravo nije omogućeno i udruženjima sa sjedištem u FBiH, Brčko distriktu i na nivou BiH. Na slabosti navedenog zakona ukazao je i Komitet protiv torture u svojim zaključnim opservacijama, konstatirajući da određene odredbe potencijalno isključuju mnoge žrtve nesrpske nacionalnosti od mogućnosti da ostvare svoja prava na obeštećenje te preporučio, između ostalog, da vlasti na entitetskom nivou uklone restriktivne i diskriminatorne odredbe u svom zakonodavstvu i politikama koje se odnose na obeštećenje za civilne žrtve rata, uključujući preživjele seksualnog nasilja tokom rata.

23 Više: <https://federalnakomisija.ba/prirucnik-o-nacinu-ostvarivanja-statusa-posebne-kategorije-civilnih-zrtava-rata-u-federaciji-bih/>. Za praktičnu primjenu Priručnika pripremljeni su i Vodič za ostvarivanje statusa posebne kategorije civilnih žrtava rata i Uputstvo za podnositelje zahtjeva za priznavanje statusa posebne kategorije civilnih žrtava rata.

Zakon o civilnim žrtvama rata Brčko distrikta BiH prepoznaje žrtve ratnog silovanja kao civilne žrtve rata, i to kao osobe s posebnim statusom, kod kojih se nastalo oštećenje ne utvrđuje procentom. Ovim zakonom su priznata i djeca rođena iz ratnog silovanja.

5.1.3. PODRŠKA ŽRTVAMA RATNOG SILOVANJA

Pored međunarodnih i domaćih zakonskih obaveza, te same empatije organizacija civilnog društva, potrebno je naglasiti da su mnoge studije dokazale da ratna silovanja za sobom ostavljaju značajne negativne efekte na pojedinca, porodicu i društvo u cjelini.²⁴ Najznačajniji negativni efekat ogleda se u dubokim kratkoročnim i dugoročnim posljedicama na mentalno zdravlje žrtava, kao i na njihov nivo društvene i interpersonalne funkcionalnosti, te da je nemoguće raditi na sveobuhvatnom iscjeljenju jednog društva bez sistemskog rješenja podrške žrtvama. Imajući u vidu ovo, potrebno je analizirati nivo podrške koja je žrtvama seksualnog nasilja u ratu u BiH na raspolaganju.

Javni pružaoci usluga

Uloga centara za socijalni rad propisana zakonom i podzakonskim aktima uključuje procjenu i upućivanje žrtava na druge relevantne ustanove, učešće u postupku ostvarivanja statusa civilne žrtve rata te pružanje psihosocijalne pomoći.

Međutim, centri za socijalni rad susreću se sa nizom problema u praksi, uključujući nedovoljno edukovano osoblje za rad sa ratnom traumom i seksualnim nasiljem, varijacije među općinama, budući da centri u manjim sredinama često nemaju dovoljne resurse, slabu koordinaciju sa zdravstvenim, pravosudnim i nevladinim sektorom te nedostatak specifičnih programa za žrtve ratnog seksualnog nasilja.

Uloga centara za socijalni rad u radu sa žrtvama ratnog seksualnog nasilja mogla bi se unaprijediti programima edukacije i specijalizacije socijalnih radnika za rad sa traumom seksualnog nasilja, boljom saradnjom sa psiholozima, psihijatrima i nevladinim organizacijama, razvijanjem ujednačenog protokola za rad sa žrtvama ratnog nasilja na nivou cijele države te izdvajanjem dodatnih sredstava i ljudskih kapaciteta centara.

Civilno društvo

Pored dokumentovanja zločina, određen broj nevladinih organizacija smatra ovu temu za jedan od prioriteta u kontekstu suočavanja sa prošlošću i u kontekstu pristupa pravdi za žrtve u BiH, te shodno tome radi na pružanju psihosocijalne i pravne podrške žrtvama i stvara javne platforme za svjedočenja.

Uloga nevladinih organizacija u pružanju podrške žrtvama ratnog silovanja u BiH od ključne je važnosti. Upravo zbog navedenih ograničenih kapaciteta centara za socijalni rad, određen broj nevladinih organizacija pruža direktnu i kontinuiranu stručnu podršku žrtvama ratnog silovanja.

U mnogim slučajevima te organizacije su bile i ostale prvi i jedini odgovor na potrebe preživjelih. Organizacije poput Vive žene Tuzla, Medica Zenica i drugih predstavljaju pionire u radu sa žrtvama seksualnog nasilja, a podrška koju pružaju žrtvama seksualnog nasilja u ratu ogleda se u sljedećem:

- **psihološka i psihoterapijska pomoć** u vidu individualnih i grupnih terapija za žrtve, kriznih intervencija, dugoročne psihološke podrške te radionice osnaživanja i integracije u zajednicu;
- **ekonomsko osnaživanje** žena žrtava ratnog seksualnog nasilja i rad na sprečavanju **retraumatizacije žrtava** kao i na sprečavanju stvaranja **transgeneracijske traume** unutar porodica i zajednica;

24 <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2080379/>

- **pravna pomoć i zastupanje**, u vidu besplatne pravne pomoći i savjetovanja, pomoći pri prijavljivanju zločina i pokretanju sudskih postupaka, zastupanja žrtava u sudskim postupcima te pomoći u ostvarivanju prava na status civilne žrtve rata. Jedna od takvih organizacija je TRIAL International BiH;
- uloga nevladinih organizacija ključna je u **javnom zagovaranju** za prava žrtava (zakonske promjene, budžeti, priznanje) i kampanjama protiv stigme i šutnje (filmovi, dokumentarci, javne tribine);
- **edukacija i obuka**. Nевladine organizacije također provode obuke za socijalne radnike, policajce, sudije o radu sa žrtvama seksualnog nasilja te edukaciju mladih i zajednica o traumi, pravima i borbi protiv nasilja.

Iako nevladine organizacije nisu dio javnog sistema, mnoge od njih sarađuju sa centrima za socijalni rad, javnim bolnicama i domovima zdravlja te tužilaštvima i sudovima. Ova saradnja je nažalost uslovljena limitiranim resursima te često zavisi od pojedinaca iz javnih ustanova i njihove spremnosti za saradnju.

Izazovi s kojima se nevladine organizacije suočavaju ogledaju se prije svega u nedostatku stabilnog finansiranja jer u najvećoj mjeri ovise o donatorima, visokoj potražnji usluga dok su resursi ograničeni, povremenim pritiscima iz društvene i političke sredine zbog rada na "osjetljivim temama" te nedostatku podrške javnih institucija i priznanja njihovog rada.

5.2.

Zločin silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja nad Romkinjama i Romima tokom rata 1992–1995.

5.2.1. DOSADAŠNJA SAZNANJA SA TERENA

Ovo istraživanje, kao što je opisano u prvom dijelu izvještaja, obuhvatilo je lokacije na kojima su Romi živjeli u svojim zajednicama prije rata. Prvi dio izvještaja govori o uzrocima nepostojanja adekvatne građe o stradanjima Roma tokom rata u sociološkim, pravnim i historijskim narativima o ratnom periodu 1992–1995. godine.

Pored svih uzroka šturih podataka o stradanjima Roma tokom rata opisanih u glavnom dijelu izvještaja, važno je analizirati aspekt silovanja kao zločina koji sa sobom donosi niz kompleksnih posljedica za žrtvu, a jedna od njih je i činjenica da žrtve često odbijaju govoriti o tome.

Naime, tokom ovog istraživanja većina ispitanika Roma potvrdila je saznanja o višestrukim silovanjima Romkinja tokom rata. Međutim, upitani da pozovu žrtve koje žele govoriti o tome u okviru ovog istraživanja, odgovor je obično bio negativan. Nekoliko žena pristalo je na razgovor o svojim iskustvima tokom rata, ali one su govorile o drugoj vrsti maltretiranja koje su doživjele nakon što su im muževi i drugi muškarci članovi porodica prisilno odvedeni iz kuća. O silovanju i seksualnom zlostavljanju malo je bilo govora. Ipak, jedna osoba, čiji identitet je poznat osobama koje su vršile intervju na terenu, pristala je dati izjavu pod uslovom da joj identitet ostane neotkriven.

Ovakva situacija na terenu pokazala je ograničenje ovog projekta, odnosno nedostatak vremena, a samim tim i nemogućnost stvaranja specifičnih uslova i sigurne klime za javna svjedočenja žrtava. Činjenica da su skoro svi ispitanici u neformalnom dijelu intervjua govorili o silovanjima žena u romskim zajednicama, a da je pri tome pristup žrtvama tokom istraživanja bio nemoguć, ukazuje na to da je potrebno dodatno zalaganje u ovom domenu.

Naime, poznato je da Romkinje često ostaju nevidljive u historijskim narativima o sukobu u BiH. Istraživanje njihovih iskustava trebalo bi doprinijeti osiguravanju njihovog mjesta u kolektivnom sjećanju.

Sumnja se da su Romkinje mogle doživjeti dvostruku diskriminaciju, kao žene i kao pripadnice romske zajednice. Razumijevanje ovih specifičnih iskustava je ključno za kreiranje ciljanih intervencija. Identifikacija specifičnih potreba Romkinja koje su preživjele rat može pomoći u osiguravanju adekvatne podrške i resursa te u razvoju relevantnih politika.

Nadalje, dokumentovanjem ovih iskustava istraživanje može služiti kao edukativni alat za sprečavanje budućih sukoba te za promociju ljudskih prava i suzbijanje diskriminacije. Ova metodologija, sa fokusom na detaljna i osjetljiva pitanja, omogućava prikupljanje sveobuhvatnih podataka koji su ključni za razumijevanje i podršku Romkinjama koje su preživjele sukob u BiH.

5.2.2. MOGUĆI UZROCI OGRANIČENIH I TEŠKO DOSTUPNIH PODATAKA

Poznato je da stigma vezana za ratna silovanja u BiH predstavlja duboko ukorijenjeni društveni problem koji ma ozbiljan uticaj na preživjele kako na individualnom tako i na kolektivnom nivou. Seksualno nasilje tokom rata, posebno ratna silovanja, nije samo dovelo do fizičkih i psiholoških trauma već i do društvene marginalizacije, izolacije i stigmatizacije žrtava. Ako se tome doda općepoznata činjenica da su Romi marginalizirana skupina bh. populacije, onda je jasno da je stigma žrtava seksualnog nasilja u ratu barem udvostručena. Na kraju, važno se osvrnuti na prvi dio ovog izvještaja, u kojem je opisano da kontinuiran rad sa žrtvama ratnih silovanja od strane javnih institucija, međunarodne zajednice i nevladinih organizacija traje već nekoliko decenija. Dostupni podaci ukazuju na činjenicu da u tom procesu nije bilo aktivnosti specifično usmjerenih ka romskim zajednicama. U razgovoru s udruženjima žena koja pružaju psihosocijalnu podršku žrtvama ratnih silovanja potvrđeno je da su među korisnicama njihovih programa i Romkinje, ali njihovo udruženje ima jednak pristup svim ženama koje su pretrpjele nasilje u ratu i oni pri pružanju usluga ne prave razliku među korisnicama. Ovaj podatak nam još jednom ukazuje na to da su zločini ratnog silovanja vrlo vjerovatno počinjeni nad Romkinjama, ali da su usljed jake stigmatizacije kao i dodatne marginalizacije romskih zajednica u kojima one žive ti zločini ostali neispričani. Ovakav pristup je razumljiv sa strane nevladinih organizacija koje pružaju usluge, međutim dalja senzibilizacija je neophodna u vidu bliske saradnje sa romskim udruženjima kako bi se povećao broj Romkinja koje traže podršku koja im je prijeko potrebna.

Lekcija koju je bh. društvo naučilo u posljednjih 30 godina bavljenja pitanjem ratnih silovanja vezana je za različite dimenzije stigmatizacije žrtava te posljedica koje ta stigmatizacija ima na žrtve, njihove porodice, ali i društvo u cjelini. Faktori koji doprinose stigmatizaciji žrtava su mnogobrojni, a neki od njih uključuju patrijarhalne norme i društvene vrijednosti, nepriznavanje seksualnog nasilja kao zločina te nedostatak psihološke i društvene podrške. Važno je osvrnuti se na neke od ovih faktora u kontekstu stradanja Romkinja.

- **Patrijarhalne norme i društvene vrijednosti.** Bh. društvo karakterišu duboko ukorijenjene patrijarhalne vrijednosti. U takvim društvima seksualna čistoća žena je često percipirana kao simbol časti, što stvara duboku stigmatu prema ženama koje su preživjele seksualno nasilje. Žene koje su bile silovane tokom rata često su smatrane „sramotnim” ili su bile predmet osude od strane svojih porodica, zajednica i šire društvene grupe. Ovaj društveni pritisak je sprečavao mnoge žrtve da prijave zlostavljanje ili da traže pomoć, što je često dovodilo do daljih emocionalnih i psiholoških trauma.
- **Nepriznavanje seksualnog nasilja kao zločina.** Iako su ratna silovanja bila prepoznata kao ratni zločin na međunarodnom nivou, u BiH su se mnoge žrtve suočavale s problemima u vezi s priznavanjem svojih iskustava. Ratna silovanja su dugo bila potisnuta kako u pravnom tako i u društvenom smislu. Mnoge žrtve nisu imale dovoljno podrške da prijave silovanja ili da dobiju odgovarajuće medicinske i psihološke tretmane. Ovaj društveni tabu i nedostatak institucionalne podrške doprinose stigmatizaciji.

- **Posljedice za porodicu.** U mnogim slučajevima porodice žrtava ratnih silovanja su se suočavale s dodatnim problemima. Žena koja je preživjela silovanje često je doživljavala društvenu izolaciju, ali i njena porodica je bila pogođena sramotom. Porodice su se suočavale s prezirom, što je dodatno doprinosilo obimu stigmatizacije. Često je to dovodilo do prekida porodičnih odnosa ili do toga da su žrtve bile primorane da se povuku u privatnost i skrivaju svoju traumu.
- **Nedostatak psihološke i društvene podrške.** U periodu nakon rata žrtve ratnih silovanja suočavale su se s velikim poteškoćama u procesu reintegracije u društvo. Odsustvo psihološke pomoći i nedostatak edukacije o posljedicama ratnih trauma dodatno su otežavali proces izlječenja. Mnoge žene nisu imale priliku da se otvore o svojim iskustvima jer su se plašile dodatne stigmatizacije. Ovo je postepeno dovodilo do pogoršanja njihovog mentalnog zdravlja.

Također, tokom istraživanja došlo se do saznanja da Romkinje imaju strah od odbacivanja od porodice (roditelja, a poslije i supruga i djece) jer krive sebe što su silovane. Također, postoji nepovjerenje u institucije izazvano različitim uzrocima – od činjenice da pripadaju romskoj zajednici koja se generalno govoreći osjeća odbačeno, do činjenice da se njihovi silovatelji i dalje slobodno šetaju ulicama gradova gdje su počinjeni zločini, a nerijetko su zaposleni u nekom od javnih organa vlasti na lokalnom nivou. I kao posljednje što se navodi tokom istraživanja jeste činjenica da su sudski procesi dokazivanja ratnih zločina dugotrajni i kompleksni te djeluju izuzetno iscrpljujuće za žene, što, u kombinaciji sa strahom od osвете počinioaca, rezultira njihovim odbijanjem da govore o svojim ratnim iskustvima. U kontekstu sudskih procesa, Romkinje imaju strah da će u procesu neuspjelog dokazivanja zločina morati da plate sudske troškove, advokate i slične troškove koje sebi ne mogu priuštiti zbog sveopšteg siromaštva koje vlada u romskim zajednicama, izazvanog njihovom marginalizacijom u društvu. U ovakvim okolnostima žrtve ratnog zločina silovanja nažalost su primorane da žive u blizini svojih zlostavljača i osjećaju se nemoćno.

5.2.3. DRUŠTVENE POSLJEDICE MARGINALIZACIJE JEDNE NACIONALNE MANJINE I STIGMATIZACIJE ROMKINJA KAO ŽRTAVA RATNIH SILOVANJA I DRUGIH OBLIKA SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA

Marginalizaciju Roma kao najmnogobrojnije i ujedno najugroženije nacionalne manjine u BiH u poslijeratnom periodu dokumentovale su domaće i strane institucije koje se bave zaštitom ljudskih prava i sprečavanjem diskriminacije. O tome govore mnogobrojni izvještaji o implementaciji međunarodnih konvencija kao i izvještaji sa terena u posljednje tri decenije. Jedan od njih je i izvještaj Institucije ombudsmena BiH iz 2017. godine, koji ističe da se određeni broj preporuka Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih nacija *“isključivo odnosi na pitanje zaštite Roma, kao najugroženije nacionalne manjine, i usmjerene su ka eliminaciji etničke i rasne diskriminacije Roma, obezbjeđenju većeg uvažavanja romskih inicijativa, stvaranju okruženja za jednak pristup svim javnim uslugama, uključujući zdravstvenu zaštitu, rješavanju ekstremnog siromaštva i marginalizacije s kojom se suočavaju Romi, te potrebi obezbjeđenja efikasnih mehanizama za socijalnu i obrazovnu uključenost Roma.”*²⁵

Sa druge strane, kada je u pitanju stigmatizacija žrtava ratnih silovanja, društvene posljedice mogu biti: izolacija i povlačenje u privatnost, psihološke posljedice te društvena i ekonomska marginalizacija. Ove posljedice se najčešće ispoljavaju na sljedeće načine:

25 Izvještaj o realizaciji preporuka Institucije ombudsmena BiH iz Specijalnog izvještaja o položaju Roma u BiH, Preporuke Univerzalnog periodičnog izvještaja Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih nacija, strana 9. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2017070515172836bos.pdf.

- zbog stida i straha od društvene osude mnoge žene koje su preživjele seksualno nasilje povukle su se u privatnost, izolovale od svojih zajednica, a često i od svojih porodica. Žrtve su često nosile emocionalnu i psihološku bol u tišini, bez mogućnosti da se obrate za pomoć, što je pogoršavalo njihovu svakodnevnu egzistenciju;
- stigma ima ozbiljan uticaj na mentalno zdravlje žrtava, dovodeći do posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), depresije, anksioznosti i drugih psiholoških poremećaja. Stigmatizacija može povećati osjećaj krivice i sramote, što dodatno otežava proces izlječenja i reintegracije;
- žrtve ratnih silovanja, osim što su suočene s emocionalnim i psihološkim traumama, često su suočene i s ekonomskom marginalizacijom. Mnoge žene su izgubile radnu sposobnost, a njihov položaj u društvu i dalje je prepun prepreka. Bez podrške, mnoge su bile primorane da žive u siromaštvu i oskudici.

Stigma vezana za ratna silovanja u BiH duboko je ukorijenjena u društvenim normama, etničkim predrasudama i patrijarhalnim vrijednostima, što značajno otežava proces izlječenja za žrtve. Iako je u posljednjim decenijama postignut napredak u pružanju podrške i pravde, preživjeli i dalje često moraju da se suočavaju s društvenim preprekama i emocionalnim izazovima koje ova stigma nosi. Za smanjenje stigmatskog okvira potrebno je zajedničko djelovanje svih društvenih sektora – od pravnog sistema do obrazovnih institucija i nevladinih organizacija. Ako tome dodamo činjenicu da su romske zajednice poprilično zatvorene, izolirane i marginalizirane, i kao takve već dugi niz godina nemaju povjerenje u ostatak društva, a pogotovo u javne institucije, to nas ponovo dovodi do pretpostavke da se svi navedeni faktori stigmatizacije još jače osjećaju u romskim zajednicama.

Zaključna razmatranja

Zločini protiv čovječnosti, ratni zločini i druge teške povrede međunarodnog humanitarnog prava počinjeni tokom oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini (1992–1995) ostavili su duboke i dugotrajne posljedice po društvenu koheziju, povjerenje među zajednicama i institucionalnu stabilnost. Sistematsko nasilje koje je obuhvatalo masovna ubistva, mučenja, silovanja, prisilne deportacije, zatočenja u logorima i uništavanje civilne infrastrukture rezultiralo je stotinama hiljada ubijenih, nestalih i raseljenih osoba. U svim tim procesima materijalne i nematerijalne štete su nesagledivih razmjera.

Iako su žrtve ovih zločina pripadale različitim narodima i zajednicama, posebno ranjive i društveno marginalizirane grupe, poput romske zajednice, bile su izložene višestrukim oblicima nasilja, a istovremeno su ostale izvan većine institucionalnih i javnih procesa priznanja i reparacije. Romi, kao najveća nacionalna manjina u Bosni i Hercegovini, trpjeli su ozbiljne oblike progona, uključujući etničko čišćenje, grupne egzekucije, seksualno nasilje, zatvaranje u logore i uništavanje njihove imovine, identiteta i kulturne baštine. Njihova stradanja nisu bila samo fizička i simbolička – ona su u postkonfliktnom periodu dodatno produbljena kroz institucionalnu tišinu, izostanak javnog priznanja i nedostatak pristupa pravdi.

Ovo istraživanje, provedeno kroz saradnju Memorijalnog centra Srebrenica i Udruženja Roma “Kali Sara”, predstavlja važan iskorak u razumijevanju zločina počinjenih nad romskom zajednicom, posebno u regiji Podrinja. Detaljno su dokumentovani slučajevi ubistava, prisilnih nestanaka, silovanja, deportacija i zatočenja u logorima. Na mnogim lokalitetima romska zajednica danas više ne postoji, što jasno ukazuje na razmjere nasilja koje je, po svojoj prirodi i posljedicama, bilo strukturirano kao politika eliminacije. Iako su brojne prepreke otežavale prikupljanje dokaza – uključujući protok vremena, nedostatak svjedoka, institucionalnu inertnost i odsustvo volje za dokumentovanje – osnovna poruka ovog istraživanja ostaje jasna: bez uključivanja romskih žrtava u procese tranzicije pravde Bosna i Hercegovina ne može ostvariti punu demokratizaciju, obnovu povjerenja niti ostvariti standarde ljudskih prava u skladu s evropskim vrijednostima.

Kao savjetnici u oblasti tranzicije pravde prepoznavamo da su procesi sjećanja i priznanja neraskidivo povezani s garancijama neponavljanja. Memorijalizacija nije simbolički dodatak pravdi – ona je njen sastavni dio. Priznanje da su Romi bili žrtve istog genocida koji je nad bošnjačkim stanovništvom pravno utvrđen u Srebrenici ne znači relativizaciju već dopunu i korekciju istine, koja mora biti cjelovita. Žrtve ne mogu i ne smiju biti hijerarhizirane. Ako tranziciona pravda želi ispuniti svoju svrhu – izgradnju održivog mira – mora se osloniti na univerzalne standarde, jednak pristup žrtvama i društvenu hrabrost da se prizna ono što je do sada bilo prešućeno.

Rezultati istraživanja provedenog u okviru ovog projekta predstavljaju značajan iskorak u razumijevanju obima i prirode zločina počinjenih nad Romima, posebno u regiji Podrinja. Identifikovani su brojni oblici nasilja, uključujući masovna i pojedinačna ubistva, prisilne nestanke, seksualno nasilje, zatvaranja, deportacije i druge oblike teških kršenja ljudskih prava. Na mnogim lokacijama više ne postoji romska zajednica, što jasno ukazuje na razmjere etničkog čišćenja. Imajući u vidu brutalnost zločina, dužinu proteklog vremena i izazove u dokumentovanju (nedostatak svjedoka, uništeni dokazi, institucionalna inertnost), jasno je da je proces istraživanja i utvrđivanja istine izuzetno kompleksan. Međutim, upravo zbog toga postoji moralna, pravna i društvena obaveza da se ovaj proces nastavi. Bez utvrđivanja pune istine i sankcionisanja odgovornih, Bosna i Hercegovina ne može ostvariti demokratsku konsolidaciju, izgradnju povjerenja među zajednicama, niti napredak ka evropskim i euroatlantskim integracijama.

Pored toga, seksualno zlostavljanje Romkinja tokom rata u Bosni i Hercegovini 1992–1995. godine predstavlja određenu *tabu* temu u bh. društvu. Iako je seksualno nasilje bilo rašireno u svim dijelovima BiH i često se koristilo kao oružje rata, seksualno nasilje prema Romkinjama, kao i prema ženama drugih manjinskih zajednica, zanemareno je u postratnoj analizi i dokumentaciji.

Romkinje su bile posebno ranjive zbog svoje etničke pripadnosti, ali i zbog svog marginaliziranog položaja u društvu. Tokom rata Romkinje su bile izložene sistematskom nasilju, silovanjima, zlostavljanjima i drugim oblicima seksualnog nasilja, a njihova iskustva su često bila zanemarena zbog fokusa žrtve zasnovanog na etničkoj pripadnosti većinskih etničkih grupa, koje čak i Ustav BiH definiše kao “konstitutivni narodi”, dok svi drugi državljani BiH koji ne pripadaju ovim skupinama spadaju u ustavnu kategoriju “Ostali”.

U mnogim slučajevima podaci ukazuju na to da su Romkinje bile seksualno zlostavljane u logorima, selima i gradovima, gdje su bile prisiljene na fizičku i psihološku torturu. Nakon rata njihova svjedočanstva i iskustva su izostavljena iz historijskih, političkih i socijalnih narativa, što je dodatno doprinijelo njihovoj marginalizaciji. Ovakav položaj Romkinja najviše je vidljiv kod šturih svjedočenja o iskustvima tokom rata, a i u odnosu na njihov ekonomski i socijalni položaj, kao i ograničen pristup psihosocijalnoj i pravnoj podršci.

Nakon rata došlo je do niza kršenja ljudskih prava osoba koje su preživjele ratno seksualno zlostavljanje u vidu uskraćivanja neophodnih reparacija koje bi doprinijele procesu izlječenja i pojedinaca koji su preživjeli ovu vrstu torture, kao i kompletnog društva koje je prošlo kroz kolektivnu traumu ratnih strahota, masovnih gubitaka ljudskih života, torture, prisilnog raseljavanja i drugih zločina. Sistem reparacija za osobe koje su pretrpjele seksualno zlostavljanje tokom rata je do određene mjere uvršten u socijalne programe na nivou entiteta, a od nedavno i Brčko distrikta, dok je većinu posla još od vremena ratnog razaranja, posebno u aspektu pružanja psihosocijalne podrške, obavio i još uvijek obavlja nevladin sektor, odnosno udruženja žena. Nevladine organizacije su bile i ostale stub podrške žrtvama ratnog silovanja jer pružaju holističku i empatičnu podršku, osnažuju žene i bore se protiv stigme te popunjavaju praznine koje institucije često ostave.

Javna izvinjenja, prilika da se o zločinima javno govori, memorijali, garancije neponavljanja ovih zločina nažalost su, generalno govoreći, izostali u poslijeratnom periodu.

U ovakvoj klimi fragmentiranog društva i izostanka adekvatnog suočavanja sa prošlošću u BiH pravda za žrtve seksualnog nasilja, kada su u pitanju Romkinje, vrlo je teška za postići. Pored toga, pravna, društvena i kulturološka diskriminacija dovela je Rome, a pogotovo Romkinje koje su pretrpjele seksualno zlostavljanje, u još marginaliziraniji položaj. Mnogo žena nije prijavilo zlostavljanje iz straha od stigmatizacije, dok su mnogi zločini ostali neriješeni.

Ovaj izvještaj predstavlja svojevrsan uvod u ovu kompleksnu temu, a njime se nastojala podići svijest bh. društva o postojanju masovnih zločina počinjenih nad Romima kao najvećom bh. nacionalnom manjinom, s posebnim osvrtom na žene i seksualno nasilje koje su pretrpjele tokom rata, te time stvoriti prostor neophodan za Romkinje da progovore o ovim zločinima i potraže pomoć koja im je prijeko potrebna.

Istraživanje ove vrste veoma je šturo, jer mnogobrojni izvještaji i analize na temu seksualnog nasilja u ratu ne spominju Romkinje. Tako je metodološki bilo moguće samo otvoriti ovu temu u nastojanju da se stvore uslovi da se glas tih žrtava čuje i da se priznaju njihove traume i borba za pravdu.

Prijedlozi i preporuke

Istraživanje dokumentovano u ovom izvještaju jasno ukazuje na to da zločini počinjeni nad Romima tokom oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini nisu izolovani incidenti već dio šire strukture nasilja i društvenog isključivanja. Upravo zbog toga odgovori na ova kršenja ljudskih prava moraju biti višedimenzionalni: usmjereni istovremeno na dokumentovanje, obrazovanje, institucionalno priznavanje i izgradnju održivih memorijalnih politika. U tom cilju preporučujemo strateške mjere navedene u nastavku teksta.

1. Pokretanje sistematskog i kontinuiranog istraživanja zločina nad Romima

Dosadašnji napori bili su fragmentisani i često vođeni pojedinačnim inicijativama. Potrebno je institucionalizovati istraživanje zločina nad Romima kao dugoročnu obaveznu, kroz partnerske projekte između akademskih institucija, memorijalnih centara, romskih udruženja i pravosudnih tijela. Fokus istraživanja mora obuhvatiti ne samo činjenice o zločinima već i njihove posljedice, obrasce poricanja i mehanizme preživljavanja romske zajednice.

2. Izrada sveobuhvatne i interaktivne mape ratnih zločina nad Romima

Geografski precizna i javno dostupna digitalna mapa treba da dokumentuje lokacije egzekucija, logora, masovnih grobnica, deportacija i uništenih romskih naselja. Ovaj alat može služiti ne samo kao vizualizacija stradanja već i kao obrazovno sredstvo, izvor za istraživačke radove i platforma za digitalnu memorijalizaciju, koja omogućava i participaciju romske zajednice.

3. Uspostavljanje javne tematske baze podataka o zločinima nad Romima

Potrebna je centralizovana baza podataka, strukturirana po ključnim parametrima (lokacija, datum, tip zločina, žrtve, počinioци, pravni epilog), koja bi služila kao primarni resurs za istraživače, pravosuđe i medije. Baza mora biti zaštićena u skladu s normama o privatnosti i obradi osjetljivih podataka, ali istovremeno otvorena za provjeru, ažuriranje i upotrebu u javnim politikama.

4. Osnajivanje kapaciteta romske zajednice za aktivno učešće u dokumentovanju

Potrebno je razviti edukativne programe i obuke za mlade Rome i romske aktiviste o tranzicionoj pravdi, metodologiji dokumentovanja zločina, radu s traumom, arhiviranju građe i zaštiti svjedoka. Time se omogućava romskoj zajednici da preuzme ulogu aktivnog nosioca sjećanja, a ne samo pasivnog objekta tuđih istraživanja. Posebno je važno obezbijediti dugoročnu tehničku i finansijsku podršku romskim udruženjima koja žele raditi na ovom području.

5. Uspostavljanje institucionalne saradnje između akademskih, pravosudnih i civilnih aktera

Proces dokumentovanja i memorijalizacije mora biti uvezan s pravosuđem kako bi se informacije koristile i u krivičnim istragama i reparacijskim zahtjevima. Preporučuje se uspostava radnih grupa koje će uključivati istraživače, tužioce, predstavnike ministarstava i romske zajednice, sa ciljem boljeg usklađivanja ciljeva i razmjene podataka. Važno je da se kreiraju mehanizmi redovnog izvještavanja i praćenja implementacije preporuka.

6. Formiranje institucionalnog mehanizma za dokumentovanje stradanja marginaliziranih grupa

Predlaže se osnivanje posebne jedinice unutar državnih struktura za tranzicionu pravdu (npr. pri Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH) koja bi bila zadužena za istraživanje, čuvanje i objavljivanje podataka o stradanju manjinskih i marginaliziranih grupa, uključujući Rome. Ova jedinica mora biti funkcionalna, transparentna i operativno uvezana s postojećim bazama podataka o ratnim zločinima.

7. Integracija stradanja Roma u zvanične politike memorijalizacije i obrazovanja

Stradanje Roma mora biti institucionalno prepoznato kroz uvođenje komemorativnih datuma, uvrštavanje u muzejske postavke i obrazovne programe te kroz kreiranje stalnih spomen-oblikâ na lokacijama stradanja. Ministarstva obrazovanja i kulture u entitetima i kantonima, kao i Zavod za udžbenike, moraju preuzeti obavezu sistemskog uključivanja ovih tema u historijsko i građansko obrazovanje. Bez toga stradanje Roma će ostati izbrisano iz kolektivnog pamćenja.

8. Omogućavanje pristupa reparacijama i zaštiti prava preživjelih

Preporučuje se da institucije nadležne za primjenu zakona o civilnim žrtvama rata usvoje smjernice koje osiguravaju jednak pristup reparacijama za preživjele Rome. Potrebno je dodatno izraditi informacije i upute na romskom jeziku, obučiti službenike u centrima za socijalni rad i omogućiti pravnu pomoć žrtvama u ostvarivanju svojih prava.

U cilju otvaranja šireg dijaloga na temu stradanja Roma tokom rata, s posebnim osvrtom na seksualno zlostavljanje Romkinja tokom rata, potrebno je nastaviti s detaljnijim istraživanjem i, poučeni lekcijama iz prethodnih decenija u radu sa žrtvama ratnih silovanja, stvarati sigurnu klimu povjerenja i drugih uslova koji bi pružili mogućnost žrtvama da govore o svojim traumama, ako i kada one budu smatrale da im je to potrebno. U tom kontekstu, definisane su **preporuke** navedene u tekstu koji slijedi.

- **Borba protiv stigmatizacije žrtava.**
 - Nevladine organizacije igraju ključnu ulogu u pružanju podrške žrtvama ratnog silovanja. One mogu raditi na umanjivanju negativnih aspekata stigme, pružiti sigurno okruženje za žrtve, pomoći im u pristupu psihološkoj, pravnoj i društvenoj pomoći te im omogućiti da iznesu svoja iskustva. Stoga je potrebno razvijati projektne prijedloge na ovu temu i tražiti sredstva za njihovu implementaciju, uz blisku saradnju između udruženja žena i romskih udruženja.
 - Podizanje svesti o posljedicama ratnih silovanja i edukacija o pravima žrtava ključni su za smanjenje stigme. Edukativni programi u školama, zajednicama i medijima mogu pomoći u promjeni stavova i smanjenju društvene stigmatizacije prema žrtvama.
 - Također je od esencijalne važnosti da pravni okvir i institucije pružaju odgovarajuću zaštitu žrtvama ratnih silovanja. Priznavanje njihovih prava, procesuiranje počinitelja i pružanje podrške kroz pravne mehanizme doprinosi smanjenju stigmatizacije.
- **Razviti program podizanja svijesti i informacione kampanje u romskim zajednicama.**
 - Program usmjeren ka jačanju svijesti o važnosti mentalnog zdravlja za pojedince, ali i za kompletnu zajednicu, kao i za sprečavanje transgeneracijske traume.
 - Informaciona kampanja bi imala za cilj pružiti konkretne podatke žrtvama o koracima neophodnim za ostvarivanje prava garantovanih bh. zakonima.

Razviti posebne programe za romske zajednice.

- Stvaranje kontinuirane saradnje između romskih udruženja i udruženja žena ili drugih dostupnih pružatelja pravne i psihosocijalne podrške žrtvama ratnih silovanja.
 - Uvođenje romskih medijatorica asistentica za žrtve, koje će žrtvama kontinuirano pružati operativnu i logističku podršku u ostvarivanju prava definisanih zakonima u BiH.
 - Organizovanje okupljanja za Romkinje žrtve silovanja u vidu razvijanja programa okupacionih terapija za žrtve, kojima će se nastojati raditi na razvijanju svijesti o sebi, a koje će eventualno poslužiti za definisanje individualnih potreba psihosocijalne podrške žrtvama.
 - Diskrecija mora biti zagarantovana tokom svih aktivnosti i programa kako bi se izbjegla retraumatizacija žrtava i kako one ne bi odustale zbog gore navedenih strahova.
- **Detaljnija analiza stanja na terenu po pitanju ratnih silovanja Romkinja.**
 - Nastaviti s istraživanjem širom BiH, paralelno sa podizanjem svijesti i jačanjem sistema podrške za žrtve, uključujući stvaranje sigurne klime za razgovor o traumama s Romkinjama.

Zločini koji se ne priznaju – ponavljaju se. Priznavanje žrtava i njihova integracija u institucionalnu i kolektivnu memoriju nisu samo pitanje morala već i pitanje dugoročne stabilnosti države. Ovaj izvještaj i preporuke koje iz njega proizlaze predstavljaju poziv za političku odgovornost, naučnu radoznalost i društvenu hrabrost. Vrijeme je da Romi, kao žrtve genocida i sistematskog progona, dobiju mjesto koje im pripada u narativu o ratu u Bosni i Hercegovini – ne na marginama već u središtu istine.

Literatura i izvori

1. Knjige

- Alibašić, A. (2007). *Studije genocida – Hrestomatija*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.
- Balić, H. (2001). *Bosanska kataklizma: studija slučaja Foča*. Sarajevo: Magistrat.
- Balić, A., Ismet, A. i Kovačević, A. (2013). *Međunarodni sud pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Bećirević, E. (2009). *Na Drini genocid: istraživanje organizovanog zločina u istočnoj Bosni*. Sarajevo: Buybook.
- Bisić, M. (1998). *Ratni zločin i genocid, II knjiga*. Sarajevo: Ministarstvo pravde i uprave Kantona Sarajevo.
- Brammertz, S. i Jarvis, M. (2017). *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)*. Sarajevo: CPU printing company d.o.o.
- Cassese, A. (2005). *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Cigar, N. (1998). *Genocid u Bosni: "Politika etničkog čišćenja"*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
- Čekić, S. (2007). *Istraživanje žrtava genocida, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu: naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Čekić, S. (2012). *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Degan, Đ. V. (2000). *Međunarodno pravo*. Rijeka: Pravni fakultet u Rijeci.
- Del Ponte, C. i Sudetic, C. (2008). *Gospođa tužiteljica: suočavanje s najtežim ratnim zločinima i kulturom nekažnjivosti*. Zagreb: Profil.
- Đorđević, J. i sar. (1975). *Politička enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija.
- Gabela, O. i Maloku, A. (2022). *Genocid: osnovni aspekti u poimanju, shvatanju i istraživanju zločina*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Jovašević, D., (2010). *Međunarodna krivična dela: odgovornost i kažnjivost*, Niš: Pravni fakultet.
- Mettraux, G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, Beograd: Fond za humanitarno pravo Srbije.
- Power, S. (2013). *A Problem from Hell – America and the Age of Genocide*. New York: Basic Books.
- Softić, S. (2012). *Međunarodno pravo*. Sarajevo: DES.
- Sejdić, D. (2024). *Od pakla do vječnosti*. Sarajevo.
- Williams, P. i Cigar, N. (1998). *Ratni zločini i pojedinačna odgovornost: dovoljno dokaza za podizanje optužnice protiv Slobodana Miloševića*. Sarajevo: Aden.

2. Članci, rasprave, priopćenja sa savjetovanja, studije i dr.

- Gabela, O. i Malkić, E. (2021). *Kontinuitet ovisnosti naučne teorije i prakse za uspješno istraživanje genocida u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije: Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: uzroci, razmjere i posljedice, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Univerzitet u Sarajevu, Univerzitet u Tuzli, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu.

- Gabela, O. (2016). *Perspektive teorijsko-empirijskog istraživanja genocida u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije Srebrenica 1995–2015: evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida, održane 9–11. jula 2015. godine, Sarajevo – Tuzla – Srebrenica (Potočari), Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Federalni zavod za statistiku. *Podaci pribavljeni u okviru naučnoistraživačkog projekta pod naslovom: "Izgradnja mira: Podrška marginaliziranim (ROMIMA) zajednicama u Bosni i Hercegovini"*.
- Qerimi I., Kastrati, S., Maloku, A., Gabela, O. i Maloku, E. (2023), "The Importance of Theory and Scientific Theories for the Scientific Study of Genocide in the Context of the Contribution to the Development of the Science of Genocide", London: Academic Journal of Interdisciplinary Studies, Vol. 12, No 1. 183–200.
- Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi. (2013). *Priručnik za sprovođenje istraga ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi.

3. Ostali izvori

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. *Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini 2013: Etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik*. Dostupno na: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/Knjiga2/K2_B_E.pdf, pristupljeno 14. 4. 2025.
- Arhiv Memorijalnog centra Srebrenica – Potočari. Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine.
- Generalna skupština Ujedinjenih nacija (1948). *Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*. Dostupno na: <http://www.institut-genocid.unsa.ba/pdf/KONVENCIJA%20O%20SPRJECAVANJU%20I%20KAZNJAVANJU%20ZLOCINA%20GENOCIDA.pdf>, preuzeto 23. 8. 2016.
- Hrvatska enciklopedija, dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/romi>, pristupljeno 24. 3. 2024.
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik BiH*, br. 03/03, 30/05, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18, 46/21, 31/23 i 47/24.
- Opšti okvirni sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, poznatiji pod nazivom Dejtonski mirovni sporazum, parafiran je 21. novembra 1995. godine u američkom gradu Dejtonu, a potpisan 14. decembra 1995. godine u Parizu. Dostupno na: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://propisi.ks.gov.ba/sites/propisi.ks.gov.ba/files/opci_okvirni_sporazum_za_mir_u_bosni_i_hercegovini.pdf, pristupljeno 23. 3. 2025.
- Prvostepena presuda Suda Bosne i Hercegovine, broj: S1 1 K 023242 17 Krl od 22. 3. 2019. godine, dostupno na: <https://www.sudbih.gov.ba/Court/Case/1125>, pristupljeno 6. 4. 2025.
- *Nacionalni sastav stanovništva: Rezultati po opštinama i naseljenim mjestima 1991* – Bilten 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993.
- Ustavni sud Bosne i Hercegovine, Odluka o dopustivosti i meritumu u predmetu AP-45/20. Dostupno na: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/AP-45-20-1287252.pdf>, pristupljeno 6. 4. 2025.
- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13.
- Zakon o nestalim osobama, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 50/04.
- Zakon o Memorijalnom centru Srebrenica – Potočari. Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine, *Službeni glasnik BiH*, 49/07.
- <https://kalisara-ric.ba/o-nama/>, pristupljeno 14. 4. 2025.

- <https://detektor.ba/o-radu-birn-bih/>, pristupljeno 14. 4. 2025.
- <https://kalisara-ric.ba/o-nama/>, pristupljeno 14. 4. 2025.
- <https://vsud-rs.pravosudje.ba/vstvfo/S/112/kategorije-vijesti/5292/5301/5303>, pristupljeno 1. 4. 2025.
- <https://detektor.ba/2023/04/14/elez-ilija-saznanja-o-ubistvima-civila-u-miljevini/>, pristupljeno 1. 4. 2025.
- <https://www.youtube.com/watch?v=aXKognEI284>, pristupljeno 4. 4. 2025.
- <https://www.sudbih.gov.ba/Court/Case/1097>, pristupljeno 21. 3. 2025.
- <https://www.sudbih.gov.ba/Court/Case/1125>, pristupljeno 6. 4. 2025.
- <https://www.ustavisud.ba/bs/odluke?tp=AP-45%2F20&sp=DatumDesc&#>, pristupljeno 6. 4. 2025.
- <https://www.opstinamilici.org/index.php/opsti-podaci>, pristupljeno 8. 4. 2025.
- <https://www.alvrs.com/lat/582.grad-zvornik.html>, pristupljeno 9. 4. 2025.
- <http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/skocici.html>, pristupljeno 11. 4. 2025.
- chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/http://www.hlc-rdc.org/images/stories/pdf/sudjenje_za_ratne_zlocine/SKOCIC%20-%20za%20veb%20sajt/Optuznica%20protiv%20Sime%20Bogdanovica,%20Damira%20Bogdanovica,%20Zorana%20Stojanovica,%20Tomislava%20Gavrica%20i%20Djordja%20Sevica%20-%202030.04.2010..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.
- chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/http://www.hlc-rdc.org/images/stories/pdf/sudjenje_za_ratne_zlocine/SKOCIC%20-%20za%20veb%20sajt/Optuznica%20protiv%20Zorana%20Alica%20-%202023.02.2011..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.
- chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/https://iziz.unsa.ba/pdf/Presuda%20MKSJ-a_BiH-Srbija.pdf, pristupljeno 20. 4. 2025.
- <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/02/Optuznica-protiv-Dragane-Djekic-i-Zorana-Djurdjevica.pdf>, pristupljeno 11. 4. 2025.
- <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/12/Izmenjena-Optuznica-Skocici1736.pdf>, pristupljeno 11. 4. 2025.
- <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/12/Izmenjena-Optuznica-Skocici1736.pdf>, pristupljeno 11. 4. 2025.
- chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2014/09/Izmenjena_optuznica_01.09.2014..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.
- chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/06/Prvostepena_presuda_u_ponovljenom_postupku_16.06.2015..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.
- chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2018/12/Drugostepena_presuda_u_ponovljenom_postupku_28.03.2018..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.
- chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclcfndmkaj/http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2019/06/Trecestepena_presuda_13.02.2019..pdf, pristupljeno 11. 4. 2025.
- <http://www.hlc-rdc.org/?p=36418>, pristupljeno 11. 4. 2025.
- <https://opcinasapna.ba/2015-06-30-12-33-02/historija>, pristupljeno 9. 4. 2025.

U Podrinju je prema popisu iz 1991. živjelo 2647 Roma, a 2013. taj broj pao je na svega 586 – smanjenje od preko 78%. Slično tome, broj Roma koji su se 2013. godine izjasnili da im je romski jezik maternji opao je s 3311 na svega 443, što ukazuje i na kulturno uništenje i gubitak kolektivnog identiteta kao posljedicu rata i poslijeratnog perioda.

Kada govorimo o krivičnoj pravdi kao jednom od stubova tranzicijske pravde, važno je spomenuti da su do danas pravosnažno presuđena samo tri slučaja koja eksplicitno uključuju romske žrtve, dok nijedna od presuda za genocid u Srebrenici ne spominje Rome kao žrtve, iako su ubijeni u istim egzekucijama, logorima i konvojima smrti.

U tom kontekstu, ovaj izvještaj ne nudi samo pregled počinjenih zločina i obrazaca nasilja, već i postavlja temelj za konkretne mjere javnog priznanja – kroz spomen-obilježja, obrazovne sadržaje, muzejske postavke, dane sjećanja i zajedničke komemoracije. Takve mjere imaju višestruku funkciju: osim što potvrđuju pravo na istinu, one predstavljaju sredstvo kolektivnog učenja, društvene reparacije i djeluju kao institucionalni mehanizam protiv revizionizma i zaborava.

MEMORIJALNI
CENTAR
SREBRENICA

Memorijalni centar Srebrenica

Potočari bb, Srebrenica 75430

Tel: +387 56 991 945

Fax: +387 56 991 941

www.srebrenicamemorial.org

info@srebrenicamemorial.org

KALI SARA
ROMSKI INFORMATIVNI CENTAR

Kali Sara

Romski informativni centar

Dolina 2, 71000 Sarajevo

Tel/fax: +387 33 265 885

www.kalisara-ric.ba

contact.kalisara.ric@gmail.com

Detektor

Detektor

Splitska 6, 71000 Sarajevo

Tel: +387 33 237 269

Fax: +387 33 237 292

www.detektor.ba

www.birn.eu.com